ПОПУЛЯРНА ИСТОРИЧЕСКА БИБЛИОТЕКА

БИСТРА А. ЦВЕТКОВА

ГЕРОИЧНАТА СЪПРОТИВА НА БЪЛГАРИТЕ ПРОТИВ ТУРСКОТО НАШЕСТВИЕ

НАРОДНА ПРОСВЕТА

БИСТРА А. ЦВЕТКОВА
КАНДИДАТ НА ИСТОРИЧЕСКИТЕ НАУКИ

ГЕРОИЧНАТА СЪПРОТИВА НА БЪЛГАРИТЕ ПРОТИВ ТУРСКОТО НАШЕСТВИЕ

СОФИЯ * 1960
ИЗДАТЕЛСТВО „НАРОДНА ПРОСВЕТА“

Книгата **„Героичната съпротива на българите против турското нашествие“** *разглежда в научно-популярна форма въпроси, на които българската историография е отделяла досега твърде малко внимание. В ярки черти тя разкрива мъжествената отбрана на българския народ, неговата непоколебима готовност за саможертва в усилията за опазване на родната страна от турските завоеватели през XIV век. Наред с това е показана изменническата роля на голяма част от българските боляри през периода на турското завладяване на България.*

Книгата е предназначена за учащите се в нашата страна, но тя представлява интерес и за студенти, учители, както и за всички ония, които искат да научат нещо повече за героичното минало на българския народ.

Редактор *Н. Банчевски*
Техн. редактор *Тр. Николов*
Худ.-редактор *М. Увалиева*
Худ. на корицата Т. *Данов*
Коректор *Л. Шишова*

Дадена за печат на 29. II. 1960 г.
Излязла от печат на 15. IV. 1960 г.

I издание Формат 59X84¹/₁₆
Печатни коли 4 и 4 стр. Авторски коли 6·25
Тираж 15000 Л Г III|6 Пор. № 466
София Цена 1·40 лв. — 1955 1960

★

ДПК «Д. Благоев» — София
Пор. № 351

БЪЛГАРИЯ В НАВЕЧЕРИЕТО НА ТУРСКОТО НАШЕСТВИЕ

Изживял няколковековно съществувание, утвърдил своя престиж в Европейския югоизток, сътворил ценности — всеизвестно достояние в съкровищницата на славянската и на световната култура, превъзмогнал много изпитания, вражески нашествия и чуждо владичество, на прага на XIV столетие българският народ се изправил пред нова, съдбоносна опасност. От Азия надвиснала тъмната стихия на свирепи, полуномадски нашественици — турците. Тя връхлетяла върху средновековните балкански държави в твърде тежък момент от тяхното развитие. Феодална раздробеност и непрестанни междуособни борби подкопавали силите на тия държави.

Българският народ подобно на другите балкански народи носел върху плещите си бремето на жестока феодална експлоатация. Голяма част от земята и от добива, получавани чрез непосилния труд на угнетените народни маси, били във властта на българските царе и на многобройните боляри и църковни феодали. Облечени с широки права в пределите на своите просторни феодални владения, поземлените господари крепели своето господство единствено върху трудовите усилия на изстрадалите феодално-зависими селяни. Повече от тия селяни били закрепостени към земята, която обработвали, и били лишени от всякаква възможност да напускат тази земя и да търсят другаде облекчение на ежедневните си неволи и страдания. Непрестанно намалявал броят на свободните български селяни, които отбранявали остатъците от своята независимост и отбивали посегателствата на феодалните владетели чрез своите селски общини. И крепостните, и свободните селяни били отрупани с многобройни данъци към местните поземлени владетели. Голяма част от оскъдния си земеделски добив, придобит с денонощен труд при примитивна производствена техника и тежки битови условия, селяните били длъжни да дават на своите феодални господари под формата на натурален десятък. За всяка своя дейност те

плащали многобройни налози, такси, мита и глоби на феодалите. По всяко време те били заставяни да напускат ежедневната си стопанска дейност и да прокарват пътища, да градят крепости и дворци, да дават добитъка и колите си за нуждите на администрацията и армията. Все по-често по искане на феодалите си те отнасяли своите селскостопански произведения до близкото градско тържище или до пазара в самото феодално владение, за да ги продадат и изплатят данъците си в пари. Нуждата заставяла често пъти селяните да продават донесеното на безценица. При това за да закарат до пазара определеното за продан, те били длъжни да плащат на централната власт или на местните феодали редица такси при преминаването на кръстопътища, мостове и проходи.

Като стръвни грабливи ята върху селата непрестанно налитали всевъзможни царски чиновници, боляри с многолюдното си окръжение и войскови части, които понякога отнемали и насъщния залък на селските труженици. Това, което не успявали да отвлекат те, ставало плячка на все почесто нахлуващите чужди нашественици — татари и византийци, или на развилнели се наемни отряди, каквито били например каталаните (боеспособни испанци, използувани от Византия като наемни войници). Нападателите опустошавали посевите, грабели оскъдния селски инвентар и покъщнина, опожарявали, прогонвали или избивали измъченото население. Всичко това довеждало селяните до разорение и нищета.

Голямата власт, с която феодалите разполагали в своите владения, и огромната феодална експлоатация, на която те подлагали своите селяни, укрепвали тяхното могъщество и политическа самостоятелност. Техните житници били препълнени с храни, съкровищниците им — със скъпоценности и пари, натрупани от данъците на зависимото население или от участие във вътрешната и външната търговия на страната. Всичко това им позволявало да поддържат своя армия и да водят дори независима политика, често пъти в разрез с официалната политика на българската държава. Уединени в своите владения, жадни да натрупат повече богатства, като разширят имената си и поставят под своя зависимост все по-голям брой селяни, феодалите милеели повече за ограничените си класови интереси, отколкото за съдбата на българската държава. Все по-открито те изявявали отцепническите си стремежи, в резултат на които през XIV в. България достигнала до истинска политическа раздробеност. В северозточните български земи между долното течение на Дунав

и Черно море се утвърдил непокорният феодал Добротица, наследен от Балик и Иванко, които разширили владенията си по черноморското крайбрежие чак до Месемврия. Един от последните български владетели — Иван Александър, сам улеснил политическото разпокъсване на българската държава, като я разделил на две части — Търновско и Видинско царство. Търновското царство той поверил на сина си. Иван Шишман, а Видинското — на другия си син Иван Срацимир. Студена натегнатост и дори открито неразбирателство разединявало тия части на средновековната българска държава. Но българските владетели подобно на всички балкански владетели изтощавали силите си и в непрекъснати войни със съседите си за териториално разширение или възвръщане на законните им права върху грабителски откъснати земи и крепости. Сам българският цар Иван Александър хвърлял не веднъж бойците си в кръвопролитни сражения, за да отвоюва от Византия отнетите от нея български градове между Тунджа и Черно море. По-късно все нему се падало да прогони с войските си маджарските нашественици, които през 1365 г. наложили господството си във Видинската област.

Четиринадесетото столетие заварило българското общество разкъсвано от остри класови противоречия. Смазан под бремето на тежка феодална зависимост, угнетеният народ още в края на XIII в. изправил приведените си плещи, по които не преставал да плющи бичът на феодали и царски чиновници. Изпълнен с копнеж за по-добър живот, ръководен от бедния свинепас Ивайло, той се вдигнал на борба срещу своите феодални потисници и в защита на родната земя от татарските пълчища. Разтревожена за своето застрашено господство, феодалната класа задушила, удавила в кръв този свободолюбив копнеж на народа. Той отново възпламнал в подвизите на многобройни въоръжени дружини от разорени крепостници и ратаи, които бродели из страната през целия XIV в., нападали имения на феодалите и отмъщавали на народните потисници. Все през XIV в., обзети от отчаяние и ненавист към несправедливия обществен ред, изграден върху експлоатация и насилие, селяните жадно се вслушвали в смелите проповеди на богомилските водачи Лазар и Кирил (Босота) и на новопоявилите се еретици — адамитите. Лазар и Кирил бродели из села и градове и внушавали на народа ненавист към иконите и кръста, отричали църковния брак, проповядвали идеята за доброволна бедност. За да подчертае пренебрежението си към имуществените блага, Лазар дори скитал гол по улиците на Търново.

Адамитите открито поддържали, че всички хора са равни и приканвали съмишлениците си да ходят голи, за да покажат, че самата природа е създала това равенство. Дръзките проповеди на адамити и богомили за доброволна бедност и равенство между хората и хулите, отправяни от тях срещу църковните обряди, звучели като протест на отрудените народни маси против охолството на феодалната класа и против официалната църква, която оправдавала съществуващите обществени несъобразности. Недоволство и ненавист към привилегиите на църквата кипели и в средите на населението в разрастващите се български градове. Затова и в тия среди жадно се поглъщали рационалистичните и антицърковни идеи на византийските философи-богослови Варлаам и Акиндин. Тия идеи хвърляли съмнение върху вярата, изтъквали, че истината е постижима по пътя на разума. Противно на официалната църковна идеология, която подчертавала неспособността на човека да проникне в тайните на битието, Варлаам и Акиндин доказвали, че външната действителност може да бъде опозната, тъй като в същност тя е тъждествена с човешките представи. Възгледите на Варлаам и Акиндин проникнали предимно всред по-образованите и по-богати граждани, докато бедните градски занаятчии и крепостници — беглеци в града от феодалния произвол, ставали богомилски последователи и съмишленици. С непоколебима суровост и ожесточение феодалната аристокрация пазела своите привилегии от такива враждебни проповеди и движения. Отново били свиквани църковни събори за анатемосване на еретиците, отново били подети преследвания срещу всички ония, които дръзнали да вдигнат глас против своите господари и против църквата.

В тези люти вътрешни вражди, в това взаимно ожесточение на различни обществени среди се стопявали и последните възможности за организиране на единен отпор от страна на българското общество срещу каквато и да било външна опасност.

Приблизително същата картина на обществено-икономически отношения разкрива историята и на другите балкански държави през съдбоносното XIV столетие. Но тяхната феодална разпокъсаност и политическа разединеност не са указание, че тези държави са били лишени от възможността за по-нататъшен развой и самостоятелно съществуване. Напротив те са указание, че балканските страни били достигнали до един твърде висок етап в своето феодално развитие. И наистина в недрата на балканското феодално общество вече

назрявали условия за преход към по-висша степен на обществено-икономическо устройство. В такъв момент именно върху балканските държави връхлетяла безогледната стихия на турците, която спънала и задържала в течение на векове техния напредък.

ПЪРВИ НАБЕЗИ НА ЗАВОЕВАТЕЛИТЕ

Нежеланите азиатски пришълци започнали да налитат на балканските земи още в началото на XIV в. Те идвали от безплодните анадолски плата и сурови планински възвишения, където повече от два века господствувала държавата на селджукските турци. Назовани така по името на един от своите вождове — Селджук, тези турци произхождали от Централна Азия, където в началото на XI в. създали своя обширна държава. В нейните предели била включена и голяма част от Мала Азия. Тук именно в края на XI в. се преместил центърът на селджукското могъщество. Тук се утвърдила и израснала държавата на анадолските селджуци. Изградена върху нетрайните основи на временната спойка между своеволни и полуварварски тюркски племена, тази държава била провалена през XIII в. от монголците. Възвърнали след това своята самостоятелност, тези тюркски племена се обособили в отделни емирства (княжества), оглавявани от емири. На тях вече не им било достатъчно да тичат след стадата си из високите планински пасища и да влачат чергарско съществуване, придвижвайки се от място на място. Все по-често те препускали на бързоноги коне подир своите племенни вождове, за да нападат византийските владения в Мала Азия, да грабят и трупат богата плячка и роби. Едно от тия многобройни емирства създали османските турци. Те са получили племенното си наименование по името на своя пръв вожд — Осман. Историята свързва техния произход с тюркското племе „кайъ", което проникнало и се настанило в Мала Азия заедно с останалите селджукски племена през периода XI—XIII в. Уединени в нерадостните планински краища на Северозападен Анадол, османските турци още в началото на тринадесетото столетие жадно устремили поглед към старите и богати византийски крепости Бруса, Никомидия и Никея. Твърде първобитно е било все още вътрешното устройство на тези груби полуномади. Ръководел ги племенният вожд или емирът и съветът на родовата аристокрация. Зачестилите грабителски набези из съседните райони увеличавали богатствата на знатните, на племенния вожд и него-

Еничерин (старинна гравюра)

ето окръжение от приближени и сановници. На тях се раздавали най-хубавите дялове земи от новозавоюваните територии, от които те черпели допълнителни изобилни приходи. Ето защо у тях непрестанно нараствала жаждата да организират нови и нови походи и да разширят пределите на своето малко емирство. Тласкани от тази жажда, те положили особени грижи за изграждане и укрепване на османската военна организация. Още в 1329 г. османският владетел Орхан създал постоянна армия, състояща се от пехота (пияде) и конница (мюселлем). Впоследствие обаче поради непокорството си и честите си бунтове пехотата била премахната и на нейно място бил създаден нов пехотен корпус — еничерският корпус. Той се набирал чрез системата на така нареченото

Спахия (гравюра от XVI в.)

девширме — принудително взимане на малки момчета от сре́дите на покореното християнско население в Мала Азия. Тия момчета били обучавани в духа на строга военна дисциплина, религиозен фанатизъм и привързаност към султана. Наред с това османските турци имали и конно феодално опълчение — така наречените спахии. Голяма част от създаващата се феодална аристокрация била обвързана с военнослужебни обязаности към султана. Представителите на тази феодална аристокрация били задължени в замяна на поземлените владения (тимари, знамети, хасове), които им раздавала върховната власт, да участвуват лично в походите и да водят екипирани от тях бойци. Тия именно бойци съставлявали спахийското феодално опълчение — главната военна

сила на Османската империя. В стремежа си към обогатяване и укрепване на своето класово господство феодализиращата се османска аристокрация налагала политика на непрестанни войни за териториално разширение. В резултат на това османските турци утвърдили властта си над съседните емирства и над част от византийските земи в Мала Азия. При тяхното все още примитивно обществено устройство, при което феодализацията била в своя зачатък, обществените противоречия не били така остри и непреодолими. Надигащият се глух ропот на турското население, което постепенно изпадало във феодална зависимост от знатните, бил задушаван и притъпяван чрез примамливи обещания за богата плячка в предстоящите бойни експедиции. Чрез отровата на мюсюлманската религия турските феодали внушавали на народа примирение с нерадостната му участ, омраза към немюсюлманските народи и гордо съзнание за принадлежност към господарска, правоверна народност. Фанатичната мюсюлманска догма „Няма друг бог освен аллах и Мохамед е негов пророк", неспирно припявана от върховете на минаретата и повтаряна в сраженията под плясъка на бойните знамена и тропота на конските копита, обединявала всички среди на турското общество, устремено към грабителски набези и завоевания.

Ужасът на тия набези, злокобната мълва за издевателствата на безпощадните нашественици кръстосвали малоазийските предели и отзвукът им достигал чак отвъд Хелеспонта. „Кой би имал този дар, се провиква византийският историк Никифор Григора — съвременник на тия събития, да сътвори по-обемист разказ от Илиадата, достоен да възсъздаде злощастията, които турците донесоха... Ако бихме събрали всички тия ужаси и бихме ги разказали накратко само в една единствена глава, това не би било достатъчно нито за езика, нито за въображението.... ако пък, напротив, бихме се опитали да опишем всичко в подробности — то би било свръх нашите сили..."

Опустошителните експедиции на османските турци съвпадали или се редували с набезите на други селджукски емири. Тълпи от съсипани, ограбени и озлочестени бежанци се пръснали из Егейските острови и балканските земи. Техните сърцераздирателни разкази за скръбната участ на погазените от турците земи били и първите предупреждения за натегналото неотвратимо бедствие, което дебнело балканските народи. Разказите на бежанците намерили най-напред отзвук в средите на тракийските селяни, които тръпнейки от ужас, предвиж-

дали трагичните последствия от разширението на турската експанзия. Затова тези селяни с охота се спуснали първи да попречат на турците, когато още в края на XIII в. населението от застрашените малоазийски райони се вдигнало на борба да спаси огнищата си от нашествениците. Повел ги българин, който създал около името си легендата, че сам той е смелият селски вожд Ивайло. Въпреки опитите на византийския император Андроник II Палеолог да възспре пламенния българин, той повел след себе си въодушевени тълпи народ, готови да пролеят кръвта си, за да премахнат завинаги турската заплаха. „Всички жители отблизо и далеч се вдигнаха, за да тръгнат заедно с него, разказва тогавашният византийски историк Георги Пахимер. Изглеждаше, сякаш цялата земя и вселена са се раздвижили. Хора, които не разбираха от нищо друго, освен от земеделие и копан или знаеха да карат само воловe — овчари и прости селяци, въоръжени само с криваци, напускаха самоволно селата и имотите си... Обаянието на новия пълководец беше такова, че прииждането им не можеше да се спре: тия селяни, овчари и говедари, се стичаха не един по един, а със стихийната бързина на развилнелия се пожар или придошлия поток."

Устремът на тия многочислени народни маси смутил византийските феодали. Страхът им, че тази стихия би могла да се излее върху тях и да помете тяхното господство, ги подбудил да ѝ сложат преграда. Българинът-вожд бил хвърлен в затвора, а отрядите му — разпръснати. Надделяла тревогата на господарите за собствените им привилегии и власт пред грижата да бъдат опазени балканските земи от турските нашественици.

Само няколко години след това — в началото на XIV в., пак българин оглавил движението на развълнуваното население, което се устремило към малоазийските райони, за да окаже отпор на турските орди. Простият български пастир Иван повел измъчения народ, при все че византийските управници се опитали да му попречат, страхувайки се от въоръжените селяни. Отрядът на Иван разбил турците още при първата схватка с тях и събудил надежди всред поробеното малоазийско население. Веднага след това той поел към крепостта Кенхрея, за да застави турците да вдигнат от нея обсадата си. Численото превъзходство на врага този път надделяло. Смелите сподвижници на българина Иван били разпръснати и разбити, а героичният им вожд — пленен. Пред крепостните стени на Кенхрея той бил обезглавен. Чрез неговата саможертва и подвига на

Лъжеивайло българите дали своя пръв принос в едновековната борба на балканските народи против турското нашествие.

От бреговете на Егейско и Мраморно море, докъдето достигнали в своето териториално разширение, турците устремили жаден взор към тракийското крайбрежие и не закъснели да се появят там. Между 1311—1314 г., предвождани от някой си Халил, те се впуснали с настървение из плодородните полета на Южна и Източна Тракия, унищожавали узрелите посеви, нахвърляли се върху селищата, разграбвали ги и ги разрушавали. Изплашено от този страшен бич, населението изоставяло бедните си домове и цялото си имущество на произвола и търсело убежище зад яките стени на градските крепости. Оставено без закрила, принудено на свой гръб да влачи жестоките последствия от вражеските набези, това население било обзето от непоколебимо желание да се отбранява със собствените си сили срещу ордите на Халил. Непосветени във военното дело, грабнали тояги и копачки вместо оръжие, тракийски селяни се втурнали да отмъстят на нашествениците за страданията, които те им причинявали в течение на цели години. Упоритата съпротива на народните маси отблъснала Халиловите отряди от балканските земи и ги отхвърлила обратно в Анадол.

Близо едно десетилетие подир това (след 1321 г.) турски бойни дружини се явили отново из тия места и зачестили нападенията си върху тях. Отново местното тракийско население се вдигнало на борба срещу вражеските пълчища. С неимоверна упоритост и себеотрицание то излизало да се сражава с тях едва ли не с голи ръце. Не веднаж неприятелят бил заставян да се оттегли, като оставял множество избити свои бойци из тракийските полета.

Докато населението в непосредствено застрашените райони проливало кръвта си, за да прегради пътя на опасните нашественици, балканските владетели и феодални господари започнали да улесняват тяхното проникване на Полуострова. Лишени от надеждна армия, омаломощени поради феодалната раздробеност на своите държави, загрижени за опазване на престола и властта си, които все по-често им били оспорвани от различни техни съперници, балканските владетели търсели турците за свои съюзници във войните и в династическите борби. Още през 1335 г. византийският император Андроник III Палеолог повикал турските отряди на малоазийските емири Омур и Сарухан да му окажат помощ във войната срещу италианската морска република Генуа и нейната черноморска ко-

лония Фокея. Все същият владетел призовал за съюзници турците в стремежа си да покори независимите държавици в Епир и Албания. Към средата на XIV столетие, когато Византия се огъвала при нестихващите кръвопролития на честолюбивите съперници за престола — Йоан Кантакузин и Йоан V Палеолог, когато Тракия и Македония пламнали от антифеодалната борба на угнетените селяни и градски плебейски маси, турските орди били въвличани все по-често във взаимните борби на балканските владетели. Обзет от стремежа да овладее на всяка цена императорския трон, упоритият византийски феодал Йоан Кантакузин лекомислено повеждал след бойците си отрядите на Смирненския турски емир Омур бег или на османския владетел Орхан, с който той дори сключил съюзен договор през 1345 г. Не веднаж Кантакузин насочвал оръжието им и срещу Сърбия и България, които в една или друга степен се месели за своя изгода във византийските междуособици.

Участието на турските орди във взаимните изтощителни войни и междуособици на балканските държави им дало възможност да доловят колко лесно при такива обстоятелства те биха могли да проникнат и се настанят трайно в пределите на Балканския полуостров. Нищо не можело да възспре вилнеенията на турските орди при тия техни мимолетни посещения на балканските земи. Оказвайки военна помощ на ония, които търсели тяхното съдействие, те оплячкосвали местата на военните действия и опустошавали всичко, което се изпречвало на пътя им.

При едно от многобройните турски нападения в 1339 г. осемхиляден отряд нахлул чак до пределите на българската държава и според сведенията на византийския историк Никифор Григора не преставал денем и нощем да граби и разхищава, като пренасял цялата плячка в Азия. Тежки беди и страдания понасяли най-вече жителите в южните и източните тракийски области. „На нещастните жители на Тракия, пише със съчувствие Никифор Григора, не остана ни впрегатен добитък, ни някакво стадо, ни някакъв вол, за да могат земеделците да изорат нивите с ралото си и да си осигурят ежедневната и необходима храна."

МОМЧИЛ В БОРБА С НАШЕСТВЕНИЦИТЕ

В сърцата на измъчените от непосилен труд и феодална експлоатация крепостни селяни се загнездвала все по-дълбоко люта ненавист към безпощадните нашественици, доведени и улеснявани от балканските феодални господари. Тази нена-

вист бързо прераснала във воля за борба, която скоро пламнала в Родопската област и съседните беломорски краища. Тук се явил юначният българин Момчил. Отломка от недрата на народа, познал от млади години неволята на угнетените селяни и жестокостта на господарите, той дълго бродил из сръбски и български земи с дружина от избягали крепостници и бездомници и наказвал не веднаж народни насилници. Като се възползувал от междуособните борби на феодалните групировки във Византия, Момчил успял да стане управител на родопската област Мерона (вероятно днешния Смолянски край). Попаднал всред гордо и свободолюбиво българско население в дебрите на легендарната Родопа, смелият войвода спечелил обичта и доверието на населението и събрал всред него свои предани и готови на саможертва бойци. Повече от 300 конници и 5,000 души пешаци участвували в Момчиловите отреди. Напразно борещите се претенденти за византийския престол Йоан Кантакузин и Йоан V Палеолог се опитвали да спечелят Момчил чрез обещания, високи титли и постове, за да си обезпечат сигурност и в тази непристъпна и непокорна българска покрайнина. Облегнат на волните планинци, Момчил насочил оръжието на своите смели воини срещу византийците, които съсипвали тукашното население с безконечните си кървави междуособици, и срещу доведените от Кантакузин турци, които били истинска напаст за прибрежна Тракия. Момчиловите юнаци се добрали до пристанището Абдера (при Портолагос) и закриляни от тъмната нощ, подпалили турските кораби на Омур бег, които били закотвени в залива. Пламнали в мрака като факли три от тях и в егейските води погинал не един ненавистен агарянец. Ярост обзела Омуровите войници. Свирепи и безпощадни, те се впуснали из околните краища да палят, убиват, безчестят и плячкосват. Кански писък се понесъл над разорените селища. Кантакузин, съюзникът на Омур, също се приготвил да отмъсти на Момчил за дързостта на неговите отряди. С пълна увереност в своите сили той разположил войските си на стан при Мосинопол (недалеч от Гюмюрджина). Неочаквано върху тях връхлетял един Момчилов отряд. Завързал се лют бой. Не помогнали нито мълниеносните стрели на Омуровите турци, нито мечовете на византийските отряди. Момчиловите бойци с въодушевление пробили вражеските редици и едва не грабнали в плен самия Кантакузин. След тази победа на българите сразеният Кантакузин бил принуден да признае юначния родопски войвода. Тук, във волното планинско гнездо, където извисяват снагата си величествени скални

гиганти, увенчани с непревземаеми крепости, Момчил създал през 1344 г. своя самостоятелна държавица със столица Ксанти и главна твърдина Перитеорион (Перитор). В онези тревожни дни, когато над балканските страни натегвал все позлокобно тъмният облак на турската заплаха, Момчиловата държавица станала единствената здрава преграда, която отблъсвала агарянските стрели, пречупвала агарянския меч, притъпявала агарянския ятаган. Но вражеското око бдяло будно. Непримиримият Кантакузин замислил да смаже юначния родопски владетел и се подготвял за това, като повикал на помощ 20,000 турски бойци. По негово внушение турските му съюзници нахлули в пределите на българската държава, извършили обичайните грабежи и опустошения и се върнали, за да действуват против Момчил.

Непоколебимият родопски вожд не се смутил пред многочисления неприятел, а мъжествено се приготвил да му окаже отпор. Неговите 5,000 юнаци причакали войниците на Омур и Кантакузин пред крепостта Перитеорион. Предатели обаче заключили вратите на тази крепост и не пуснали Момчиловите борци да се прислонят зад здравите ѝ стени и оттам да се сражават с враговете. Засвирили бойните тръби на византийците, зловещо и отмерено загърмели барабаните на турските отряди, придружавани от проточения техен зов към аллаха. Заблестели тежките доспехи, шлемове и щитове на византийските войници, зажълтели диплестите чалми на азиатските им съюзници, лъснали кривите им ятагани. Византийците обкръжили Момчил и го притиснали заедно с юнаците му към стените на Перитеорион. Незнайният народен певец просто и вълнуващо предава тези съдбоносни часове за героичния родопски войвода:

„Огледа си равни бели друмове...
Задали ми се мъгли и прахове,
Обколисват го люде обръжени..."

Кипнала ожесточена битка на открито поле. Затрещели копията, засвистели турските стрели, кръстосали се мечове, бойните възгласи се слели със стоновете на ранените и издъхващите. Момчиловите бойци яростно отбивали ударите, но нови и нови вълни от многобройни неприятели придушвали тяхното дръзновение и устрем. Отдръпвайки се все по-близо до крепостта, изгубили надежда да се промъкнат зад стените ѝ, Момчил и момците му слезли от конете си и се хвърлили пешком в жестокото кръвопролитие. Като планински орел Момчил

летял неуморно всред вражеските редове и със смелата си десница покосявал налетелите върху него неприятели. Неговият личен героизъм поддържал въодушевлението и твърдостта на бойците му, които упорито се държали. „Докато Момчил бе жив — пише по-късно сам Йоан Кантакузин, — неговите войници нито намалиха своята дързост, нито положиха оръжие...“ Най-сетне легендарният юнак бил покосен, а бойците му разбити и унищожени.

Юначната смърт на родопския войвода и неговата борба срещу турските нашественици откликнали дълбоко в народната душа и се превърнали във вълнуващи песни и легенди, които надживели столетията и топлили с упование и вяра българския народ през вековете на османското владичество.

С гибелта на Момчил били сломени и героичните усилия на българите от този край за преграждане пътя на турското проникване в балканските земи тогава, когато все още не било съвсем късно.

ГЕРОИЧНО ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ В ТРАКИЯ И МАКЕДОНИЯ

Опустошили южните и източни райони на Тракия, турските отряди зачестили набезите си в онази част на Тракийската равнина, която се включвала в границите на българската държава.

През 1346 г. от Мала Азия навлезли в българските земи 6,000 селджукски турци. На следната година многобройни османски отряди начело с Орхановия син Сюлейман опустошили сръбски земи, подбудени от Йоан Кантакузин и плъзнали из българските предели. Навред след тях оставали да димят опожарените села и ниви. Дълго се огласяли похитените краища от воплите на разорените жители. Нашествениците се оттегляли претоварени с награбена плячка, влачели след себе си стадата на селяните и печални върволици роби, отвеждани завинаги в Мала Азия. Все по-често ехото на тия тежки беди долитало до българския престолен град. Все по-често тревогата достигала до българските земи далеч на север от Стара планина. Въпреки това българският владетел Иван Александър и управляващите среди не проявявали загриженост и охота да предприемат нещо решително, за да се справят с азиатските нападатели. Плановете за териториално разширение на българската държава, отношенията й с Византия и усилията да се задушат опасните за управляващата класа религиозно-со-

циални учения изместваха напълно тази грижа. Управляващите кръгове се отнесли със същото равнодушие към този съдбоносен въпрос, дори когато случаят им открил възможност да се занимаят по-сериозно с него.

Към средата на XIV в. проличали ясно непоправимите последици от късогледата политика на Йоан Кантакузин, който пръв потърсил помощта на турците, заслепен от своите честолюбиви кроежи за овладяване на византийския престол. Мюсюлманските му съюзници се държали по-скоро като неприятели, с които не можел да се справи вече и самият Кантакузин. Обезпокоен от това, той изпратил официални пратеници в Търново с предложение до българския владетел да отпусне средства за изграждането на общ голям флот, който да охранява Проливите и да възпира проникването на турците в балканските земи. Узнали за това предложение, търновци наизлезли масово по улици и пътища. Несдържани възгласи огласяли подножието на Царевец и ехото им отеквало до царските дворци. Народът настоявал пред своя владетел да се притече на помощ на Кантакузин за отклоняване на турската опасност. Разтревоженият народ знаел, че пръв той ще понесе ужасите на агарянското проникване и че нему ще се падне тежката задача да отбранява от нашествениците свободата и честта на родината си. Но властвуващите кръгове не се вслушали в настоятелните пожелания на народа. Ограничените им политически сметки и подозрения спрямо Византия и този път сковали кръгозора им. Те не се отзовали на отправеното им от Кантакузин предложение.

Не по-охотно посрещнали това предложение и феодалните владетели в Македония. Анонимен български хронист от XV в. разказва с възмущение, че тия владетели се отнесли към мисията на византийските пратеници с насмешка и укор. Кантакузин многозначително напомнил на българския цар и на македонските феодали, че те ще заплатят скъпо за проявената небрежност. Отговорът им бил пропит с осъдително нехайство към събитията с решаващо значение за съдбата на балканските народи: „Когато турците дойдат против нас, заявили те, ние [ще намерим как да] се браним от тях."

Стремежът на Йоан Кантакузин да организира противотурски съюз не го възпрял малко по-късно отново да призове турски съюзници против политическите си врагове. Това поведение на балканските владетели във време, когато населението проливало кръвта си, за да отблъсне турския натиск, било истинско предателство спрямо интересите на бал-

канските народи, застрашени вече сериозно от турската заплаха.

Това поведение именно улеснило и окончателното проникване на османските турци в Балканския полуостров.

Улисани във възпламналите отново династически борби и кървави стълкновения между търговските партньори на Византия — Генуа и Венеция, византийските управляващи кръгове не отдали необходимото внимание на едно важно събитие с неотвратими последици. В тъмна нощ през 1352 г. през Хелеспонт се промъкнали османски кораби, натоварени с един отряд бойци, които били предвождани от Орхановия син Сюлейман. Турците проникнали в крайбрежната крепост Цимпе на Галиполския полуостров и се установили там. Улеснени от земетръс през 1354 г., те овладели Галиполи и с това открили пътя си към византийската столица и към вътрешността на Балканския полуостров. Сега грабителските набези не били крайната цел на османското проникване. Османските турци идвали вече с нескрито намерение да се установят трайно в балканските земи. Отново се проточили из пътищата тълпи злочести роби, отвеждани от завоевателите в Анадол. Останалите без покрив бежанци от пострадалите краища просели по цариградските улици и разнасяли мълвата за непоправимото бедствие.

Тези първи опити на османските турци за трайно овладяване на балканските земи всели още по-голям смут всред населението в пределите на българската държава. Български бойци с готовност се впуснали да окажат отпор на настъпващите неприятели. Предвождал ги един от синовете на Иван Александър — Михаил. Анонимната българска хроника от XV в. споменава за кръвопролитна битка на българска земя, в която смело се хвърлили българските бойци. Борбата била неравна. Многочисленият неприятел покосил много от българските защитници, които доблестно се сражавали до последния си миг за опазване на балканските народи от турската стихия. Оцелелите в битката българи били пленени и отведени в робство.

Тревожните вести за турското проникване на Полуострова се пръскали навред всред народните маси във Византия и България и подпалвали у тях готовността за съпротива и смела борба с нежеланите пришълци. Отново техният повелителен зов заставил византийския и българския владетели да поведат преговори през 1355 г. за съвместна борба срещу

Турци отвеждат в робство военнопленници (гравюра от XVI в.)

турските завоеватели. Но и този път въпреки многократните взаимни обещания, дребните политически съперничества осуетили това важно начинание, от което зависела участта на балканските страни.

Наскоро след това турците поели пътя към вътрешността на Тракия, за да я покорят. Непрестанните турски набези в течение на повече от половин век били превърнали и тия места в истинска пустиня. Завоевателите заварили тук повсеместно разорение, за което разказват още към средата на XIV в. византийските писатели. „За нас, отбелязва със скръб един от тях, Тракия стана дива и почти недостъпна страна." Тракийските градове, които вече останаха и „без предградия, и без крепостни врати, са пръснати на големи разстояния един от друг в обезлюдените области подобно на усамотени житни класове, които стърчат след жътва из просторните и богати полета." На тия полумъртви градове се нахвърлили сега турските отряди. Те плъзнали из околностите им и според думите на османските хронисти довършили с „огън и меч" опустошението на този разорен край. Дръзките нашествени-

ци обаче не така лесно успели да утвърдят господството си там. Приютено зад стените на съсипаните селища, изтерзаното население с нечовешки усилия се хвърлило в отчаяна съпротива срещу нападателите. Така постъпили например жителите на крепостта Чорлу, които „най-мъжествено" се отбранявали. Даже османските хронисти от онова време, склонни винаги да преувеличават победите на своите владетели, са принудени да признаят тия неприятни за тях факти. След 1362 г. с усилия и тежки загуби турците завзели укрепените селища Димотика, Ипсала, Малкара, Люлебургас, Болина (крепост в Източна Тракия с неуточнено местонахождение) и др. Пред стените на Болина многобройните турски войски, ръководени лично от султан Мурад I (1359—1389 г.) и от най-изтъкнатите му пълководци Лала Шахин бей и Евренос бей, трябвало да се задържат продължително, възпрени от отпора на защитниците ѝ. „Въпреки големите усилия и изживените неприятности те не успяха да овладеят града — съобщават османските хронисти. — Султанът се вайкаше, развълнуван от най-дълбока скръб..." Съпротивата, с която се сблъскали завоевателите, ги принудила да преговарят със смелите жители на Болина и да им обещаят сигурност за имуществата и семействата им. При тия условия селището минало под тяхна власт.

Всички тези ранни османски завоевания в балканските земи донесли такова разорение на прегазените области, че следите от него личали цели столетия след това. Крепостите, които оказвали съпротива, били разрушавани след овладяването им, а жителите — избивани, прогонвани или заробвани. „Проклето да бъде нашето време — се провиква с болка византийският дипломат и писател Димитрий Кидонски в своя разказ за тия турски опустошения. — Турците разрушиха градовете ни, ограбиха светилищата ни, изпълниха всичко с кърви и трупове..." Незнайна ръка на някой ужасен съвременник е вписала в една старославянска книга по повод на тия събития: „Изпрати бог измаилтяните (т. е. турците) по цялата земя, те тръгнаха, като взимаха роби и опустошаваха..."

Според думите на бележития византийски историк от XV в. Халкокондил султан Мурад раздавал на бойците си, които го следвали през време на първите турски завоевания, роби и добитък, „ограбени от българите и гърците". В покорените селища и райони по течението на Марица завоева-

телите незабавно настанявали турски преселници от Мала Азия, а в укрепените места и в по-значителните градове поставяли турски гарнизони. Около 10,000 мюсюлмани от анадолските краища Бига, Караси и Айдън били доведени в обезлюдена Тракия. Те трябвало да бъдат опора на завоевателите и преграда за съпротивителните опити на покореното население. Затова Димитрий Кидонски с безпокойство отбелязва, че турците живеели по това време в Тракия по-сигурно, отколкото византийците по-рано.

Но нито саможертвата на народните маси, нито застрашителното османско проникване не стреснали сериозно балканските владетели, балканската феодална аристокрация. Те продължили да изразходват силите си във взаимни спорове за територии и власт и да търсят при това съдействието на турците. Така българският владетел Иван Александър влязъл в споразумение с Мурад I през 60-те години на XIV в. и с негова помощ воювал срещу Византия и Унгария. С истинско безразсъдство и безгрижие към съдбата на народ и държава Иван Александър допускал османски войници свободно да прекосяват български предели, за да подпомагат бойците му в сраженията с неговите политически врагове. Разединени и враждебни помежду си, балканските владетели не съумели да се възползуват и от кръстоносния поход, предприет през 1366—1367 г. срещу османските турци от савойския дук Амедей VI, известен с прозвището „Зеленият граф". Вместо да образуват единен фронт в помощ на кръстоносците, те използували войските на „Зеления граф", за да разчистят помежду си политически сметки. Под натиска на византийските управляващи среди Амедей VI изоставил борбата с турците, от които успял да отвоюва крепостта Галиполи, и се насочил срещу българите, като им отнел крепостите Созопол, Месемврия, Анхиало, Емона и Русокастро. Впоследствие той предал първите три от тях на византийците и с това приключил действията си в балканския Югоизток.

Османските завоеватели навлизали все по-дълбоко в Източна Тракия по течението на р. Марица. Все повече техните отряди се приближавали към стените на старата тракийска твърдина Одрин. Българи и сърби, които виждали, че идва техният ред да бъдат прегазени от нашествениците, изпратили многочислена войска, за да се противопостави на враговете. Повели я феодалният владетел на Серско Углеша и господарят на Прилепската област Вълкашин. Готови за люта бран, бойците на балканските страни се впуснали сме-

ло далеч на югоизток, вероятно с намерение да спасят Одринската крепост от османските завоеватели. Те се разположили на стан на брега на Марица до селището Черномен (Чирмен) в очакване на решителната битка. Прикрити в нощта, на 25 срещу 26 септември 1371 г. турските отряди коварно се промъкнали до стануващите християнски войски. Злокобните им бойни викове разцепили неочаквано мрака. Изненадани, войниците на Углеша и Вълкашин не успели да окажат достатъчна съпротива на нападателите. С разкъсани сили поради настъпилия смут те упорито се стремели да отбият ударите на неприятеля, но били покосявани от агарянския меч. „Настана страшно кръвопролитие на река Марица“ — разказва с болка анонимният български хронист. Бойното поле се осеяло с телата на мъртвите християнски бойци, дали живота си в мъжествената борба на балканските народи против турските нашественици. Тук паднали и самите християнски вождове — Вълкашин и Углеша. Окървавената река повлякла с водите си скръбната вест за чирменското поражение. Турските орди безмилостно повели към своя стан малкото оцелели в сраженията войници, за да им окачат робски окови и ги закарат по далечните робски пазари в Анадол и Егейските острови. Малко след чирменското сражение турските завоеватели развели своите знамена върху бойниците на Одринската крепост.

Одрин станал изходен пункт за по-нататъшните завоевания на турците. Овладяването му наистина открило пред тях възможности да действуват по много посоки за окончателното завоевание на балканските страни. Една част от османската армия се насочила към пловдивската крепост. Няколко века по-късно османският пътешественик Евлия Челеби разказва в своите пътеписи, че пълководецът Лала Шахин обсадил този значителен укрепен пункт от седем места и го овладял с пристъп. Без всякакво съмнение завоевателите са прибягнали към такова сериозно обкръжение поради трудностите, които ще да са срещнали в опитите си да го превземат. Твърде вероятно е тези трудности да са били причинени от съпротивата на пловдивчани.

Все същите войскови части се устремили на северозапад и по сведенията на османския хронист Ходжа Сеадеддин „опустошили голям брой места и взели в плен много неверници“, като награбили и богата плячка. Сега именно били овладени средновековните крепости Верея (Стара Загора) и Нова Загора. Неочакваното нападение изглежда не е обез-

сърчило защитниците на Верея. Пътешественикът Евлия Челеби не пропуска да отбележи, че завоевателят на Стара Загора — Лала Шахин, завладял града след големи трудности и разгневен очевидно от оказания му отпор, разрушил впоследствие крепостните му стени. Евлия Челеби заварил през XVII в. само остатъци от тези стени, които са познати днес всред местното население под името „Хисаря".

Нова Загора отстоявала също свободата си и отстъпила след упорита съпротива. Ожесточението на нашествениците, които били заставени да търпят загуби и да полагат прекомерни усилия за овладяването ѝ, се изляло с пълна сила след падането на града. И неговите крепостни стени били изравнени със земята. С това яростно унищожаване на средно-

Турците в Пловдив (гравюра от XVI в.)

вековните твърдини турските завоеватели целели да смажат гнездата на народната съпротива и да лишат поробените от възможности за организиране на нов отпор под закрилата на крепостните стени.

По време на този поход вероятно са паднали и редица други населени места и укрепени пунктове в североизточния дял на Тракия. Оцелелите исторически източници от тази трагична епоха не съдържат никакви сведения за участта на толкова много български селища и за героичната защита на техните жители по време на заробването им. Но ехото от тези съдбоносни епични борби на нашия народ срещу османските завоеватели достига до нас в тъжните звукове на старинни народни песни или в скръбните слова на много сказания и легенди. В някои от тях е избледняла историческата истина, изменили са се имената на действителни герои и населени места, порядъкът на събитията. Творческият гений на българския народ и жаждата на този народ през време на турското иго да търси упование в героичните образи на своето минало са замъглили историческата достоверност в много предания с обаянието на художествената измислица. Останало е обаче в тях нещо здраво, сигурно и трайно — споменът за упоритата борба на българския народ против усилията на османските завоеватели да отнемат свободата му и да го обезличат.

С такива предания е свързано миналото на редица селища в Североизточна Тракия и прибалканските й райони, които без съмнение са били подчинени по едно и също време с Верея и Нова Загора. След като сломили съпротивата на тия две тракийски твърдини, османските турци вероятно са завладели и Сливен. И тук те срещнали отпора на местното население, което отказало да се покори доброволно на нашествениците. Затова след окончателното му завземане градът бил разорен, а крепостните му стени унищожени. Тези сведения предава пак османският пътешественик Евлия Челеби, който видял при посещението си в Сливен през XVII в. развалините на сливенската крепост северно от града върху близките възвишения.

Все във връзка с османското проникване в Североизточна Тракия към Балкана е и преданието за защитата на крепостта Шишкинград край днешното с. Твърдица, кацнало на скалисти върхове при входа на Твърдишкия проход. Бележитият български войвода Панайот Хитов е записал това предание и го съобщава в спомените си. Тук от непристъпните висоти

на планинската крепост българите героично отблъсвали турските пристъпи. Предвождал ги последният български цар Иван Шишман. В кървавата сеч паднал и един от Шишмановите войводи — Шишкин. По негово име старото кале носи и досега името Шишкинград. Местните турци пазели преданието, че в тази страшна битка българите унищожили около 11,000 еничери.

Споменът за турското проникване в Североизточна Тракия до Балкана останал жив и в легендите за жестоки сражения с турците в района на с. Мъглиж (Казанлъшко). Една от тези легенди разказва, че след падането на Стара Загора тук се явили български войски начело с войводите Благой и Радой. Те храбро отбранявали от турците планинския проход при с. Змейово. Твърдият отпор на защитниците задържал доста време нашествениците. Най-сетне врагът надделял. Смелите български бойци били отблъснати към Тулово. Малко след това турците ги настигнали в местността Бейкъра, разбили ги напълно и сломили тяхната съпротива. Оцелелите борци за свобода намерили убежище отвъд Балкана, като се възползували от гъстите балкански мъгли. Друго предание свързва борбата на този край срещу турците със свети Николския проход, южно от Турия (Казанлъшко). Турските отряди се насочили към Крънската земя, чиято стара крепост Крън е играла значителна роля в българската история през XIII—XIV в. Тукашните защитници били ръководени от юначния войвода Янко. Нападателите нахлули в близкия манастир св. Никола, ограбили го и отвели в робство сестрата на войводата. Узнал за това нападение, войводата Янко се впуснал след похитителите. В непрогледна мъгла през нощта той проникнал с бойците си в турския стан и спасил сестра си. В настъпилия смут изненаданите турци се нахвърлили един върху друг и се избили взаимно.

Все след Чирменската битка част от османската армия, предвождана от османския пълководец Тимурташ, се придвижила по течението на р. Тунджа. Още веднага нашествениците се сблъскали с непоколебимата готовност на народа да отстоява своята независимост. С голяма мъка бойците на Тимурташ се справили със съпротивата на населението в крепостта Къзълагач (Елхово). По-късно те били задържани месеци наред пред стените на Ямболската крепост, без да могат да я превземат. Управителят на града организирал отбраната на населението и създал непреодолими трудности на

завоевателите. Героичните защитници разчитали на яките крепостни стени и проявявали твърда решимост да се борят докрай. Настъпило жарко лято. Небивали горещини прегорили всичко в обсадения град. Запасите от храни, струпани за да обезпечат дълга самозащита на отбранителите, започнали да се развалят от непоносимата жега. Водата се замърсила. Пламнали болестни епидемии, които изтощавали силите на смелите защитници. Бойните им редици оредявали. Само тия извънредни обстоятелства улеснили завоевателите да наложат властта си и в това здраво укрепено и гордо българско селище.

Все по това време сам Султан Мурад I застанал начело на част от османските отряди и се насочил към прибалканските крепости Айтос и Карнобат и към редица укрепени пунктове по черноморското крайбрежие. Сега са били овладени Созопол, Анхиало, Месемврия. Може би при този поход е била обсадена и крепостта Полоз, за която Евлия Челеби споменава, че се намирала близо до Бургас. При обсадата на тази крепост османските турци срещнали големи затруднения поради съпротивата на нейните защитници. Затова подир падането ѝ завоевателите разрушили всичките ѝ крепостни кули. Оттам войските на султан Мурад се спуснали на юг и обкръжили Кърклисе (Лозенград). Градът се отбранявал. Това признава, макар и мимоходом, дори османският хронист Ходжа Сеадеддин, при все че се старае да омаловажи тази отбрана. Според думите му с падането на Лозенград османците наложили господството си над един наистина благодатен край с пословично плодородие. Непосредствено след това Сеадеддин отбелязва покоряването на крепостта Пейхиар, чието местонахождение засега не може да се определи. Наистина пристрастният хронист премълчава обстоятелствата, при които е била овладяна тази крепост. Но той все пак не може да скрие факта, че след падането си градът е бил разрушен от войниците и изравнен със земята, а ония от жителите му, „които били дръзки и непокорни, станали жертва на острия меч". Какво друго би могло да възбуди такава ярост у завоевателите, ако не съпротивата на обсаденото население?

След Кърклисе били взети Виза, Бунар Хисар (в Източна Тракия, сега в Турция) и други по-малки селища и крепости.

Значителна турска армия действувала в това време в Беломорска Тракия и проникнала в Югозападна България

и Македония. Едно подир друго паднали значителните селища Кавала, Драма, Серес, Зихна, Караферия и Кукуш.

С истинско настървение османските отряди се нахвърлили върху земите на Углеша, за да накажат дързостта на неговите войни — участници в християнската армия, която се притекла да спаси Одрин и погинала в жестоката Чирменска битка. Въпреки ужаса, който натегнал над македонските земи с нахлуването на турските отряди, народните маси не се обезсърчили и не сложили покорно оръжието си. С мъка напредвали османските завоеватели из труднодостъпните македонски планини. Мъжествен отпор срещнали те при Манастир (Битоля). Градът отказал да се предаде и защитниците му твърдо се държали въпреки бесните пристъпи на многобройния неприятел. Ходжа Сеадеддин с неохота признава, че турците успели да овладеят Битоля само след най-жестоки обсади и най-кървави битки".

Но в героичните усилия да запазят земята си от османските завоеватели народните маси не били подкрепени и насърчени от местните феодални господари. Уединени в своите владения, не винаги дружелюбни помежду си, тия феодали не направили нищо, за да окажат организиран отпор на завоевателите. Напротив, някои от тях дори побързали да изявят покорството си пред турците и да се признаят за техни васали, за да запазят властта си и привилегиите си в управляваните от тях области. Така постъпил например владетелят на Велбуждската (Кюстендилската) област Константин Деянович (Драгаш). Според сведенията на Сеадеддин отначало Константин Драгаш възнамерявал да окаже съпротива на турците. Узнавайки обаче за многобройната армия, с която Мурад се готвел да настъпи срещу него, той предпочел пред обречената на неуспех, но доблестна защита едно позорно преклонение, равносилно на предателство. По същия начин постъпил и владетелят на Прилепската област Крали Марко, син на погиналия Вълкашин.

Пак след Чирменското сражение османските отряди, предвождани от Лала Шахин, се насочили към Ихтиман и Самоков и опустошили цялата им околност. Няколко години по-късно, може би към 1378 г., те организирали голяма завоевателна експедиция на северозапад по посока на София.

Вероятно разтревожен от приближаването на турците към София, българският цар Иван Шишман, който наследил Иван Александър през 1371 г., се явил в София. Неговото присъствие в този град е засвидетелствувано чрез из-

дадената от него през тази година дарствена грамота, с която обезпечавал феодалния имунитет на Рилския манастир в земите, владени от този манастир. Идването на Иван Шишман в София би могло да се свърже с усилията на последния български владетел да организира съпротивата на тукашните застрашени крайща. Може би далечно възпоменание за тези усилия пази старинната народна песен, записана в с. Кочмаларе (Отец Паисиево), Пазарджишко. В песента се отправя призив към местния феодален владетел да окаже отпор на завоевателите и да се държи здраво, тъй като сам

Цар Иван Шишман (графична творба от Миколаш Алеш)

Иван Шишман е изпратил вест от София с обещания за бойна подкрепа:

Ой, боляре! Ой, Видуле! — нарежда цесента . . .
От София книга дойде,
книга дойде с черно писмо,
с черно писмо, с черни кърви,
с черни кърви Шишманови;
да се бориш, да се браниш,
дорде имаш сили в ръце,
сили в ръце, душа в сърце
с тия турци и поганци.
От Търново помощ пращам
до двайсетина пряпорица,
пряпорица и войводи с доспехи,
с отбор млади юнаци,
и с ковани маждраци . . .

По време на този османски поход вероятно е била обсадена и крепостта при с. Костенец. Пътешественикът Евлия Челеби разказва, че тукашната крепост била изградена от местния господар Янул като преграда на пътя на турското проникване. Евлия Челеби преднамерено се старае да представи, че овладяването на тази яка твърдина е станало леко и почти безпрепятствено. Тукашните предания обаче споменават за героичната и кървава отбрана на местното население. Според тия предания костенчани смело се отбранявали на няколко места и след като не успявали да надвият многобройните врагове, се оттеглили в укреплението Бунаря и подир това в градището над него. Тук те се защищавали седем години. Турските нападатели се вмъкнали в крепостта само чрез хитрост. Но и след проникването на неприятелите вътре в крепостта отбранителите продължили да се борят до последна капка кръв.

Подир Костенец дошъл ред на Ихтиман и Самоков. Повсеместното настъпление на османските турци след сражението при Чирмен било съпроводено, както всички турски бойни експедиции, със страшни издевателства, опустошения и разрушения. Цветущи селища погинали, непристъпни крепости били изравнени със земята. Стопанският живот замрял. Ужас, пустота и неописуемо страдание сковали новозавоюваните области. Върху бялото поле накрая на една стара книга красноречивият светогорски монах Исай е описал през 1371 г. злощастната съдба и страданията на българския на-

род след Чирменската битка: „След погубването на храбрия мъж — деспот Углеша, разказва той, турците се пръснаха и се разлетяха по цялата земя като птици по въздуха и едни от християните заколваха с меч, други отвеждаха в плен, а останалите покоси безвременна смърт. Онези пък, които бяха оставени от смъртта, бяха погубени от глад, защото настана такъв глад по всички страни, какъвто не бе имало от сътворението на света! ... Уви, скръбна гледка можеше да се види! Земята остана пуста от всички блага — и от люде, и от добитък, и от други плодове ... И тогава живите наистина облажаваха умрелите по-рано ...“ Като същински вопъл на дълбока покруса, на неизразимо отчаяние и безнадежност се излива този разказ изпод перото на покъртения съвременник.

Отзвукът от тия страшни събития отекнал далеч на запад. Тогавашният римски папа Григорий отбелязва с тревога в едно свое писмо: „От неотдавна, приблизително отпреди 20 месеца, турците в непрекъснати враждебни действия нападнаха, завзеха и ужасно съсипаха обширни области от византийската и българската държава, от сръбското царство и други страни ...“

Разярени от мъжествената съпротива на народа, който с оръжие в ръка бранел земята си от чуждите похитители, турците избивали смелите защитници или ги отвличали като роби. Османските хронисти, които описват завладяването на балканските земи от турците, не престават да хвалят скъпите трофеи на османските бойци, довлечените от тях роби и робини — „великолепни като луната“ и „хубави като слънцето“, „чудно красиви“, многобройни. В архивите на кипърския нотариус Маноли Брешано са намерени редица договори за продажба на сто двадесет и двама заробени българи, продадени от турци на венециански търговци между 1381—1383 г. Тия злощастни неволници, отвлечени без съмнение през време на турското настъпление след Чирменската битка, произхождали от Прилеп, Мелник, Дебър, Скопие, Битолия, Костур, Верея, Радовиш, Девол, Велес, Воден, Серес, Нигрита (в Източна Македония), Ямбол, Пчиня, Струмица, Преспа, Охрид, Перпераки и други български селища.

Нерадостната участ на земите южно от Балкана, гибелта на редица селища, пръснати из погазените от турците Тракия и Македония, внесли смут всред управляващите среди в България. Неблагоприятните събития заставили българския владетел Иван Шишман да изяви покорството си

пред турския султан Мурад I и да признае държавата си за васална на османската държава. Като гаранция за трайността на този унизителен васалитет Иван Шишман бил принуден да направи скъпа жертва, да даде на турците тежък за него залог — собствената си сестра Кера Тамара. Младата принцеса била изпратена в харемите на грубия азиатски повелител. Печалната съдба на Кера Тамара, чрез която се изкупвала, макар и временно, пощада за българския народ от османските завоеватели, е възбудила съчувствието и възхвалата на съвременниците. В синодика на българската църква е изтъкната личната жертва на Шишмановата сестра в ония тежки дни, когато българската държава стояла пред прага на своето окончателно погиване. Във всички краища на българската земя са запазени старинни песни, в които народът е обкръжил образа на Кера Тамара с обаянието на истинско мъченичество в името на българската народност и вяра. В тия песни Кера Тамара, която носи поетичното име „Мара бяла българка", не изменя на своя народ и не променя вярата си, въпреки настойчивите увещания на султан Мурад да се потурчи и да стане „бяла кадъна" и „цармурадова ханъма".

РОДОПСКИТЕ БЪЛГАРИ В ЗАЩИТА НА РОДНАТА ЗЕМЯ

Със завладяването на Одрин и Пловдив пред османските завоеватели се откривали и пътища към настръхналите родопски висоти и недостъпните родопски котловини, дето от векове наред живеело свободолюбиво и закалено в борба българско население. С проникването на турците в Беломорието и Македония Родопският край бил фактически здраво притиснат от всички страни. Пред завоевателите стояла не лека задача — да покорят уединен район, известен с борческите си традиции, окътан и окрилян от пазвите на легендарната Родопа, където всяка планинска гънка криела засада и всяко селище било гнездо на твърди, непоколебими и готови за борба планинци. Мъчителният ход на османското проникване в родопските дебри не е засвидетелствуван в нито един исторически източник от тази епоха. Само порутените самотни градища тук-там по скалистите планински възвишения и легендите, които окръжават миналото им, са запазили далечен спомен за тия кървави събития. В този девствен български кът, където са се съхранили най-чисти родни обичаи и най-старинни езикови форми, и самите ле-

генди, предавани неотменно от поколение на поколение, носят най-свежо и неподправено възспоменание за завладяването на Родопите от турците и за мъжествената съпротива на родопчани срещу поробителите. Тези красиви родопски легенди ни повеждат по пътищата, отдето са се промъкнали турските орди и където са били заставени да водят жестока борба със свободолюбивите местни жители. И ето откъм Пловдив, над който вече се развявало знамето на завоевателите, се задали свирепите пълчища. Част от тях се устремили към северните склонове на планината. Но пристъпите им веднага се разбили о̀ твърдата преграда на народната съпротива. Настръхнала и недостъпна в непреклонната си воля за опазване на свободата си, дочакала турците и крепостта Раковица край днешното село Голямо Белово. Отрядът на Даут паша се нахвърлил върху здравата твърдина. Жителите на Раковица очаквали този пристъп. Те организирали усилията си под ръководството на своя войвода Курт. Започнала продължителна обсада при напразни опити на завоевателите да сломят упорството на отбраняващите се раковчани. Обсадените склонили да прекратят бойните действия само след като заставили османските нашественици да им обещаят сигурност, да не посягат върху имуществото им и да не ги прогонват от родните им места. В замяна на това обаче раковчани се обвързали със задължението да служат в османската армия като харбаджии — войници, въоръжени с особен вид копия, наречени харба̀. След Раковица турците се натъкнали на юначната съпротива, която им оказала родопската крепост Цепина при с. Дорково (Велинградско). Девет месеца те безуспешно се опитвали да смажат тази съпротива. Цепина отстоявала свободата си, без да се смути от многобройния неприятел. Най-сетне защитниците трябвало да прекратят отбраната, виждайки, че усилията им са безнадеждни. Най-непреклонните от тях потърсили убежище и подкрепа при някакъв неизвестен родопски деспот. Други пък се явили пред османския пълководец Лала Шахин, за да съобщят, че прекратяват своя отпор само при известни условия. Тия условия трябвало да обезпечат преди всичко сигурност на цепинските жители. Уговорено било да се разрушат всички крепости, за да не могат да се настанят в тях турски войски. Освен това на смелите защитници било обезпечено и известно църковно самоуправление и независимост от цариградската гръцка патриаршия. В̀ замяна на това върху цепинските защитници паднало задължението да плащат

десятък на поробителите и да служат в армията им като помощни отряди — вероятно като войнуци, които наглеждали султанските коне и служели в обоза на османските войски.

Друга легенда свързва отбраната на Цепино с името на храбрия войвода бан Ведьо, който ръководел защитата на обсадената крепост и успял дълго време да отблъсва пристъпите на неприятеля. Безпомощни да се справят с този родопски юнак и с неговите бойци, турците прибягнали до хитрост. Те решили да засегнат най-чувствителното място на обсаденото население — водоснабдяването на крепостта. По този начин те разчитали да сломят упорството на цепинските защитници. Но завоевателите не знаели къде минава водопроводът, който снабдявал с вода крепостните кули. Затова те оставили едно муле жадно три дни, като го хранили със зоб, и след това го пуснали само да търси вода. Верният инстинкт на животното упътил нападателите и те разкрили водопровода, прекъснали го и така заставили цепинските бойци да прекратят отбраната си. Тази хитрост турците употребили според преданието и при обсадата на Станимака (Асеновград). Ако се съди по легендарните сведения от различни краища на България, османските завоеватели често прибягвали към прекъсване водоснабдяването на обсадените от тях селища, за да ги покорят. А тия сведения сочат колко често турските нашественици са се сблъсквали с героичния отпор на българското население и колко често, обезсърчени от възможностите на оръжието си, търсели помощта на хитростта и коварството, за да сломят народния отпор.

В кървава самозащита устоявала на вражеските пристъпи и старата крепост Гюргювград или Гюргюво кале край днешното с. Овчеполци, Пазарджишко. Старинно предание разказва, че по време на турското нашествие местното население упорито се отбранявало в крепостта. Начело на защитниците бил местният феодален владетел — войводата Георги. Яростните бранители не допуснали завоевателите нито за миг да се доберат до крепостта. Безсилни да сломят юначния отпор, нашествениците пак прибягнали до хитрост. В една тъмна нощ те залепили свещи на рогата на стадо овни и ги подгонили по посока на крепостта. Суеверието извършило това, което не постигнали стрелите, мечовете и ятаганите. Смутени от необикновеното зрелище, защитниците начело със своя войвода напуснали постовете си по крепостните кули и потърсили убежище в близкия манастир. Настигнат от турците, войводата Георги бил посечен. Гробът

на този смел борец срещу турските нашественици бил тачен столетия наред от местното население.

Яростен отпор срещнали турците и в района на днешната Перущица. На един непристъпен скалист връх над селището и днес стърчат порутените останки от стара твърдина. Бележитият историк Константин Иречек съобщава в своите „Пътувания из България" преданието за тази твърдина, което било запазено всред тамошното население. Според това предание крепостта се отбранявала мъжествено срещу турските завоеватели. Начело на защитата стояли две девойки-войводки, поради което и до днес крепостта се нарича Момица или Момино кале.

Не останало незасегнато и сърцето на гордата и недостъпна Родопска верига. Османските турци се впуснали и към вътрешността на този планински кът, като се разделили в две посоки: едни от тях плъзнали по долината на р. Чая из пътя край Станимака и Бачковския манастир. Предвождал ги Джадит Али паша. И тук турските отряди трябвало да воюват и да дават многобройни жертви за всяка педя земя. Първа срещу тях се възправила в героична самоотбрана крепостта Зареница, която увенчавала стръмен, скалист връх над местността Лютидол — югоизточно от днешното с. Наречен. Едно от местните предания разказва за жестоката борба, която водили защитниците на Зареница срещу завоевателите. Но численото превъзходство на турците взело връх. С бесен пристъп те се нахвърлили върху крепостта и я превзели. Бранителите ѝ и жителите от околните села били избити. Мъртвите им тела били нахвърляни в близкия дол, който народът назовал Лютидол заради това, че труповете на погиналите храбри защитници се разложили там или както казват местните хора — се влютили.

Според друго предание бойците на Зареница не били победени от османските нашественици. Те устояли твърдо докрай, но липсата на достатъчно припаси ги заставила една нощ да се измъкнат тайно от крепостта през крепостната врата, която извеждала към пътека, надвиснала над шеметна пропаст. Оттук защитниците се изнизали един по един в нощта. Турците съзрели разтворената крепостна врата, разбрали какво се е случило и се впуснали да преследват защитниците. Неразпръсналата се още мрачина им попречила да видят пропастта и мнозина от тях погинали в нея.

Падането на Зареница открило пътя на турците към същинските родопски пазви. Част от войските на Джадит Али

паша се насочили към района „Ропката“ (котловината на р. Асеница и притоците ѝ). Друга част пък се устремила към района на с. Дряново (Асеновградско), където се натъкнала на съпротива в укрепените места Старо село, Стифуре, Турчиново и св. Петка (между селата Югово и Дряново, Асеновградско). Ожесточени заради тази съпротива, османските турци безпощадно наказвали непокорните селища. Измъченото население потърсило убежище из вековните родопски гори и из пещерите. Всред люта зима, когато паднали снегове, огладнелите и изтерзани бегълци напускали скривалищата си, но винаги били залавяни от поробителите, които ги убивали или заставяли насилствено да приемат исляма.

След овладяването на „Ропката“ турците водили борба за укреплението Заград, недалеч от село Забърдо (Асеновградско). Отбранителите на Заград смело се защищавали. Турските отряди прекратили пристъпите си само след като принудили заградските борци да приемат исляма. Преданието разказва, че при това насилствено помюсюлманчване само пет семейства запазили вярата и народността си, като потърсили убежище в пустите гори.

Друга част от османската армия действувала по посока от Пловдив към Дермендере (сега с. Първенец, Пловдивско.), Тъмръш (изчезнало селище в землището на сегашното с. Осиково, Девинско) и оттам по течението на р. Въча. При нейното настъпление жителите изоставяли своите бедни села и търсели убежище по крепости и непристъпни места. Турските войски, предвождани от Ибрахим паша, срещнали сериозен отпор пред укреплението Градище, северно от днешното родопско село Бедан (Девинско). Според легендата отбраната на това укрепление била организирана по съвсем своеобразен начин. Крепостните стени били двойни. Външната им част била дървена, а вътрешната — изградена от камък. Зад каменната стена застанали готовите за сражение защитници начело със своя войвода Гордю. В пространството между двата пояса на крепостта били поставени десетки свирепи овчарски кучета. Упоритите усилия на настръхналия неприятел отпадали пред непоколебимата отбрана на укреплението. Нападателите стеснявали обсадния обръч нощем и хвърляли в крепостта запалени главни борина. Защитниците схващали, че не ще издържат дълго тия тежки изпитания. Затова една нощ, когато завоевателите обкръжили крепостните стени, бойците на Гордю войвода пуснали

неочаквано овчарските кучета в редовете на неприятелите. С ярост и настървение се нахвърляли върху тях свирепите животни и внесли неописуем смут. Улисани в борбата с кучетата, турците не забелязали, че защитниците на Градище се изплъзнали вън от крепостта и се оттеглили към други укрепени места между селата Грохотно (Грахотна), Гьоврен (Геврен), Балабан (с. Ягодино) и Триград (всички села в Девинско). Част от турските бойци се спуснали подир тях да ги преследват, а друга част продължила пътя си към тъй нареченото Кавурско кале, на 5 км западно от град Девин. Тук завоевателите отново били спрени от смели родопски защитници, които водели борба, прикрити зад здравите крепостни стени. Отбраната обаче се огънала поради вътрешни несъгласия на българските бойци. Преданието рисува един вълнуващ момент от тукашните епични борби, който говори за стоманената устойчивост на местното население, готово да се жертвува, но да запази свободата, вярата и народността си. Преди обсадителите да нахлуят в укреплението, три юначни девойки се качили на южната крепостна стена, сплели една за друга плитките си и заедно се хвърлили в бездната, за да покажат, че предпочитат смъртта, отколкото позорното покорство пред завоевателите. С падането на Кавурското кале родопчани останали без сигурна защита. Те потърсили закрилата на непристъпните скалисти чалове и потайни планински долища. Въоръжени и готови да се борят до последния си дъх, храбрите мъже заели удобни позиции току над пътищата на османското настъпление. Жени, старци и деца, останали без покрив, изоставили родните си огнища и се приютили по гори и пещери, за да дочакат края на кървавия двубой. Пламнали ожесточени сражения. Волните планинци всявали непрестанно смут всред нашествениците, нанасяли им тежки щети. В тия битки загинал и турският пълководец Ибраим паша. Но родопските борци не могли дълго да издържат непрестанните османски пристъпи. Една след друга падали техните позиции и твърдини под ударите на многобройните неприятели. По планинските склонове плъзнали потоци жени и деца, които напразно търсили спасение от агарянския меч. Те били пленени и заедно с оцелелите защитници били отведени от турците на уединена планинска поляна край Триградската река. Тук настъпила страшна сеч. Завоевателите наказали със смърт непокорните родопски мъже, подхвърлили на поругание и терзания беззащитните жени и деца. Скалистите проломи на Родопа

под селото Гьоврен и до днес пазят спомена за героичните борби на българите от Въченското речно корито срещу османските поробители.

Стихията на чуждото нашествие се сблъскала с юначния отпор и на крепостта Касъкско кале, недалеч от върха Гьозтепе в областта на Доспат. Според легендата жителите на тази крепост се защищавали в продължение на седем години. Седем години турците безуспешно предприемали пристъп след пристъп, за да сломят волята на храбрите бранители. Най-сетне упоритите родопчани били разбити в местността Дахà. Едни от тях погинали от турския ятаган, а други се разпилели из планинските дебри.

Докато войските на Джадит Али паша и Ибрахим паша действували по течението на реките Чая и Въча към вътрешността на Родопската област, други турски войски настъпвали от изток по течението на река Арда. Те се разделили на два отряда. Единият отряд проникнал през Златоградската котловина към Мадан и сегашната Смолянска околия. И тук по горното течение на р. Арда, завоевателите се натъкнали на упоритата съпротива на населението от този край. Друг отряд, предвождан от Енихан баба, се насочил към района на днешната Ардинска околия. Жителите оказали твърд отпор на османските орди. Мнозина от тукашните поселници напускали домовете си и се оттегляли по течението на р. Арда, за да търсят убежище в Смолянския край. След едно кръвопролитно сражение с родопските защитници при с. Жълтуша, Ардинско, турците се насочили към местностите Чилтепе и Каракулас. По тия места били насъбрани много мъже, жени и деца — злощастни бежанци от долината на р. Въча, от Чепеларско и Ардинско. Тукашните жители превърнали Чилтепе и Каракулас в истински укрепления и се подготвили да окажат решителна съпротива. Въоръжените планинци зорко охранявали района. Жени и невръстни деца се притекли в надпревара да носят храна, вода и бойни припаси на отбранителите. Сраженията с приждащите турски отряди били продължителни и упорити. В тях паднал и самият турски вожд Енихан баба. С много усилия турците се добрали до укрепения пункт на защитниците, малко след това ограбили и опожарили близкото село Иноглово. Оттук те продължили кървавото си настъпление. Но по височините на Имаретдере и Момина вода те срещнали още по-твърда съпротива. От всички страни се стичали насам готови за борба селяни. Грабнали оръжие, ножове и

криваци, те смело се хвърляли върху неприятелите и всявали смут всред техните редици. Околните свежи поляни били залети с кръв, а близките родопски възвишения станали безмълвни свидетели на изключителния героизъм, проявен тук от родопските защитници. Преодолявайки след много борби отпора на населението, турците навлезли в Средните Родопи. И тук ги посрещнала здравата преграда на народната съпротива. Завързала се жестока битка при крепостта Подвис. За да не изживеят позора на заробването, много от тукашните девойки и невести предпочели да прекъснат сами живота си, като се хвърляли от стените на крепостта Подвис. Прегазвайки Подвис, завоевателите прехвърлили връх Лоповица и се впуснали към долините на реките Черна и Бяла, отдето проникнали в Смолянско. Други турски войскови части навлезли в Смолянския район през връх Рожен. Из пътя те разрушили тогавашния манастир Сакарка, където било приютено населението от цялата околност. Отчаяните опити на това население да се съпротивлява срещу безпощадните нашественици останали безуспешни. Веднага след това поробителите обсадили крепостта Кальота над Смолян. Планинските чукари се превърнали в бойни позиции на защитниците, които смело се сражавали с нашествениците. Обезсърчени от продължителната безуспешна обсада, турците пак прибягнали до хитрост — разкрили и прекъснали водопроводната тръба на крепостта и заставили родопските бойци да сложат оръжие. Оттук те се отправили към Райково, Чокманово и тогавашното селище Смилян.

В преданията за героичната съпротива на родопското население по долината на р. Арда се споменава за борбата при сегашното село Кошница. На това място е съществувала стара българска твърдина. Зад нейните стени се укрепили отбранителите. Турските нашественици заели насрещните възвишения над днешното село Турян и махалата Милково. Неколкократно те се опитвали да окръжат защитниците на крепостта. Но град от стрели, камъни и запалени главни, които хвърляли върху тях пазителите на твърдината, възспирали тяхното настъпление. Над речната котловина ехтели непрекъснато бойни възгласи. Водите на реката потекли обагрени от пролятата кръв. След много усилия турците завзели крепостта, избили всички заловени в нея защитници, а крепостните стени — разрушили. Проникнали все по течението на р. Арда, турските отряди овладели редица селища. По всяка вероятност те се натъкнали на упорита съпротива при

селата Кальота и Могилица, поради което тия села са били разрушени, а жителите им заставени насилствено да приемат исляма.

Така крепост след крепост, селище след селище, завоевателите овладявали родопския край в кървава борба със свободолюбивото родопско население.

В ония трагични дни, когато цялата страна тръпнела и се напрягала в последни усилия за спасение, родопските българи отстоявали с изключителна преданост своята народност и вяра и посрещали мъжествено смъртта, за да опазят свободата на своя роден край...

По пътя на османското проникване в Родопите останали неизличимите следи на разрухата и унищожението. Изтрити били завинаги от лицето на земята цветущи селища, погинали в сражения и жестока сеч хиляди доблестни родопчани, разорени били плодородните родопски котловини. В равнинните райони на Източните Родопи, по долното течение на река Арда и на притока ѝ Върбица били настанени турски поселници от Мала Азия. Въпреки тази колонизация и въпреки честите насилствени опити на нашествениците да наложат исляма на някои от тукашните жители, Родопите запазили българския си облик.

СОФИЯ ОТСТОЯВА СВОБОДАТА

В края на 70-те години от XIV в. османските завоеватели се насочили далеч на северозапад с намерение да покорят голямата и стара крепост София. Из пътя те с усилие налагали властта си в околните райони, за да могат по-сигурно да обкръжат града и по-лесно да го превземат. Може би сега именно те са проникнали и в Златишкото поле. И тук, както навсякъде из българските земи, те трябвало да водят упорита борба с населението, което отказвало да ги приеме с покорство. Далечно възпоминание за тия събития е останало в едно предание, свързано с миналото на старото укрепление върху възвишението Голеш чука, на север от Златица. Тук, в Градището, българското население се отбранявало храбро срещу турските отряди, въпреки че те били вече овладели цялото Златишко поле. Запасът от храни и здравите крепостни стени вдъхвали упование и сила на борците. Като не успели да се справят с тази съпротива, турците си послужили пак с изпитаното средство — прекъснали водо-

проводните тръби и принудили защитниците да сложат оръжие.

Многобройни турски войски начело с Лала Шахин нахлули в плодородното Софийско поле. По стария друм, който свързвал още в древността София с Цариград, се задали османските отряди. Над чалмите на азиатските нашественици стърчали бойните знамена и тънките остриета на копията. Бясно препускали конете на тежко въоръжените турски спахии, закрили гърдите си зад неразбиваемия метал на ризниците.

София дочакала с достойнство зловещите пришелци. Зад стените на вековната крепост дебнели храбри борци, готови да воюват и с по-многоброен неприятел. Отбраната на града ръководел тукашният феодален владетел бан Янука или Янко. Лала Шахин неколкократно се нахвърлил с бойците си върху софийската твърдина. Всеки път обаче той се натъквал на непреодолима съпротива. Старите османски хронисти, които винаги се стремят да премълчават или омаловажават бойните неуспехи на своите военачалници и султани, не са могли да скрият истината за безуспешните опити на Лала Шахин да превземе София. Според техните описания обезсърченият турски военачалник решил да прекрати обсадата, да се оттегли и да дочака по-благоприятен момент за овладяването на тази крепост. Преди да напусне Софийско, Лала Шахин изпратил подробен доклад до султан Мурад за хода на обсадата. Между другото той подчертал, че многократните опити да превземе София с щурм завършили с неуспех. „Тази крепост е силна и много яка, отбелязва той, и всички наши нападения и атаки остават безполезни... Аз като румелийски бейлербей сам лично водих храбрите войски на атака, но нищо не сполучих — връщах се назад без успех.“ Лала Шахин загрижено признава, че османските бойци дали много жертви в усилията си да сломят съпротивата на софиянци. Самата крепост според донесението на турския военачалник била укрепена по всички правила на военното изкуство. Лала Шахин подчертава голямото значение на София като административен център в миналото, цветущо занаятчийско и търговско средище с богата и плодородна околност. Като изтъква достойнствата на града, османският пълководец цели да подчертае от какво голямо значение за турския напредък на Балканите би било неговото покоряване. Но Лала Шахин категорично заявява пред султана, че „тази яка и много силна крепост не ще

може да се превземе скоро със сила и юначество, ако не се употребят в случая някои хитрости и изкусни военни планове". Едва ли би могло да се приведе друго по-красноречиво свидетелство, което тъй ясно да говори за героичната съпротива на софийската крепост, за изключителното упорство на софийските защитници, отбили мъжествено вражеските пристъпи. Яростните завоеватели били заставени безпомощно да стоят пред непристъпните бойници на крепостта, задържани от неуязвимата твърдост на отбранителите. Лала Шахин напуснал полето на бойните действия и побързал да се яви пред султана в Одрин, за да му докладва лично резултатите от безуспешната обсада. Междувременно той оставил да го замества във войската Инджe Балабан

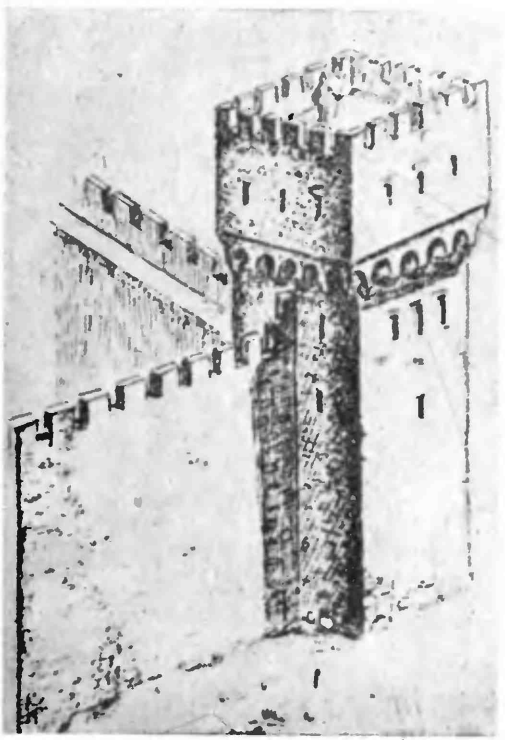

Североизточната кула на Софийската крепост в навечерието на турското нашествие (Реконструкция на арх. С. Бояджиев)

бей. По указанията на Лала Шахин турските бойци трябвало да усилят охраната в пограничните постове в Ихтиманско и Самоковско, да следят внимателно действията на софийските защитници и да извършват непрестанно нападения в Софийското поле, за да държат в напрежение софийската крепост. Неспособни да смажат защитата на града, османските турци целели да разтворят вратите му чрез хитрост и коварство. Един официален доклад на Индже Балабан бей до султана и хрониката на Ходжа Сеадеддин ни разкриват в подробности особените обстоятелства, при които София паднала под турска власт. По заповед на Индже Балабан бей един помюсюлманчен младеж на име Узундже Сьондюк, който очевидно знаел добре български език, успял да проникне всред защитниците на софийската крепост, като се представил за беглец от турския лагер, доброволно изоставил исляма. Узундже Сьондюк бил опитен соколар, запознат с умението да се улавят и дресират соколи, които средновековните владетели използували във време на лов. Хитрият младеж успял да се сближи със софийския владетел бан Янука и да стане негово доверено лице. Нещо повече, бан Янука го направил свой главен соколар. През един приятен ден бил организиран лов, в който участвувал и Узундже Сьондюк. Той неотлъчно придружавал бан Янука. При преследването на дивеч Сьондюк успял да увлече бана надалеч, чак към Пазарджишкия край, който бил по това време вече в турски ръце. Откъснат от верните си служители, бан Янука се добрал заедно със своя соколар в близост до някакво селище. Сьондюк убедил своя господар да го почака в гората, докато сам потърси от турците храна за двамата и зоб за конете. Без да подозира измамата, банът зачакал. Сьондюк се върнал, обяснил му с тревоги, че турците са ги открили и веднага предложил план за спасение. За да се прикрие от турците, банът трябвало да позволи на Сьондюк сам да иде и призове на помощ български войници. Банът се вслушал в съветите на Сьондюк и останал да чака. Но вместо български бойци пристигнали турски войници заедно с военачалниците си Индже Балабан бей и Гази Ахмед. Улеснени от коварството на Сьондюк, турците грабнали пленения софийски управител и се явили с него пред стените на обсадената софийска крепост. С това те целели да внесат смут и обезсърчение всред жителите на София. Само чрез вероломство завоевателите успели да преломят съпротивата на юначните софиянци и да завземат града през 1382 г. Те оце-

нили покоряването на София като събитие от първостепенно значение тъкмо поради това, че крепостта изглеждала неуязвима и непревземаема с героичната отбрана на защитниците си. Затова именно Индже Балабан бей бил възнаграден богато — бил му поверен Софийския вилает (Софийска област) като феодално владение с годишен доход от 500,000 акчета[1]. Узундже Сьондюк станал владетел на голямо поземлено владение — зиамет[2], а Гази Ахмед получил висок пост.

Навсякъде в българските земи, които османските завоеватели овладели при голямото си настъпление след Чирменското сражение и след падането на София, били настанявани турски колонисти. Най-много турски поселници изпълнили областта около Пловдив и Серес, по течението на р. Вардар и пр. Малко по-късно, през последното десетилетие на XIV в., в българските земи били прехвърлени полуномадски колонисти от областта Сарухан в Анадол. Те се заселили в Пловдивско, в селището Саранбей (сега Септември) и в неговата околност. Това допринесло да се измени народностният облик на колонизираните области. Азиатските пришелци се установили в най-плодородните райони, изместили грубо българските селяни от най-хубавата земя и станали верни пазители на турската феодална власт в покорените земи. Тяхното присъствие спъвало героичните усилия и свободолюбивите стремежи както на българския народ, така и на другите поробени балкански народи.

СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ В САМООТБРАНА

След падането на София пътят на турското проникване към сръбските земи бил открит. Сръбският владетел Лазар Гребляновић съзирал натегналата опасност и потърсил съюзници срещу османските завоеватели, като се готвел да им окаже решителен отпор. С оглед на тия си планове той положил усилия да се сближи с българския владетел Иван Шишман. От своя страна Шишман без съмнение е съчувствувал на плановете за оказване сериозна съпротива срещу

---

[1] Акче — сребърна монета, която през XV в. възлизала на 1/50 част от гроша. До XVII в. тя е била единствената сребърна монета в Турция.

[2] Зиамет — феодално владение с годишен доход от 20—100,000 акчета, давано срещу задължението притежателите му да изпълняват военно-административна служба.

турските завоеватели, и то с надеждата, че това би могло да смъкне от българската държава позорният ѝ васалитет спрямо турците. Но българският цар не можел открито да окаже бойна помощ на сръбския владетел, тъй като васалните му отношения към турския султан не му позволявали да стори това.

Твърде късно балканските владетели прибягнали към опити за създаване на единен здрав фронт срещу завоевателите. Увлечени в дребни съперничества и борби за политическо превъзходство, те не само пропуснали най-добрите моменти за прогонване на турците, но дори сами помогнали на азиатските нашественици да се утвърдят трайно в балканските земи. Сега когато османските турци владеели вече цяла Тракия и голяма част от Македония, едва ли и най-силният политически съюз на балканските владетели можел да унищожи завоевателните им домогвания. При това балканските владетели даже в тия последни мигове на върховно изпитание все пак не били последователни и издръжливи докрай в стремежа си за създаване на обща противотурска съпротива. Византийският император дори не направил никакъв опит да подкрепи усилията на сръбския владетел за обединен отпор против турското нашествие.

Узнали за приготовленията на сръбските управляващи среди, османските турци се насочили с още по-голямо настървение срещу Сърбия. Те се сблъскали най-напред с упоритата съпротива на нишката крепост. Въпреки това успели да я овладеят (1386 г.). На следната година обаче срещу тях се изправила обединената армия на сръбския княз и на босненския владетел Твърдко. В жестоката битка, която станала при Плочник (край Прокупле) на река Топлица, турците претърпели тежки загуби. С въодушевление и мъжество се сражавали сръбско-босненските отряди, съзнавайки, че воюват не само за своята свобода, но и за спасението на балканските народи. Турските завоеватели били разбити, бойният им устрем — напълно сломен. Само една пета от тяхната армия оцеляла — по-голямата част от османските бойци били унищожени и пленени.

Победата на християнската армия при Плочник събудила светли надежди всред балканските народи. Тя показала ясно, че османските завоеватели могат да бъдат поразени и прогонени само с единни, общи усилия на балканските страни. Насърчени от нея, Иван Шишман и добруджанският феодален владетел Иванко, който също бил принуден преди

това да стане турски васал, дръзко отхвърлили своята зависимост от османската държава. Те отказали на султан Мурад да го подпомогнат с войска, когато той ги призовал да изпълнят васалните си задължения. Но балканските владетели не съумели да се възползуват разумно от своя успех при Плочник. Вместо да нападнат светкавично смутения неприятел, те пасивно изчакали по-нататъшния ход на събитията. С това те дали възможност на турците да се съвземат, да организират силите си и да отмъстят на своите балкански васали за проявената от тях дързост. Още на следващата 1388 г. султан Мурад изпратил тридесетхилядна армия срещу българския владетел Иван Шишман. Начело на тия отряди стоял великият везир Али паша. Очевидно султанът отдавал твърде голямо значение на този поход, за да изпрати в него като главен военачалник своя пръв помощник Али паша. Османската войска потеглила от Одрин направо към престолния град на българската държава — Търново. Занизали се вражеските редици през източно-балканските проходи и клисури. След като превалили планината, османските завоеватели разделили силите си. Една част от тях начело с Яхша бег, син на турския военачалник Тимурташ, се насочила към крепостта Провадия и я овладяла. Друга част, ръководена от великия везир, завзела Шумен (дн. Коларовград) и околните твърдини, между които и крепостта Мадара. Сега за пръв път страшните азиатски орди се появили пред стените на българската столица Търново. Отбраната на града не била организирана. Иван Шишман, като узнал за приближаването на многобройната турска армия, потърсил заедно с борците си опората на яката Никополска крепост. Там той възнамерявал да причака нашествениците и да им окаже сериозен отпор.

Тъкмо в тези напрегнати дни, когато се решавала съдбата на българската държава, феодалният владетел в Добруджа Иванко решил да осъществява свои егоистични политически планове. Вместо да се притече на помощ на Иван Шишман, Иванко се възползувал от неговото тежко положение, за да разшири пределите на своите владения, като завземе крепостта Варна. Тези действия на Иванко за сетен път свидетелствуват за пагубното поведение на голяма част от балканската феодална аристокрация по време на турското владичество. Заслепени от жаждата си за власт и привилегии, в най-решителните моменти нейните представители

съдействували на поробителите да укрепят мощта си на Балканите.

Завоевателите напредвали към Никопол. Здравата твърдина, защищавана от войниците на Шишман, устояла на вражеските пристъпи. Отбранителите разполагали с изобилие от припаси и били готови да понесат продължителна обсада. И този път османските завоеватели трябвало да изпитат съпротивителната сила на българския народ, неговата непоколебима готовност за борба и саможертва за спасяване на родината от чуждо владичество. Великият везир схванал, че е безполезно да упорствува повече пред стените на Никополската крепост. Той призовал на помощ султана. И ето през балканските теснини отново се проточили безчислените редици на свирепите завоеватели, предвождани от самия султан Мурад. Те залели като стихийно наводнение Североизточна България и плъзнали да рушат, опустошават и избиват. Многочисленият неприятел и разорената страна заставили българския владетел да прекрати съпротивата си в Никополската крепост. Той обещал да съблюдава васалните си задължения към султана, да му плаща ежегоден данък и да предаде на турците крепостта Дръстър (Силистра). Тази крепост имала важно стратегическо значение. Турските нашественици далновидно преценили, че ако я владеят, те ще имат сигурна база за бъдещо проникване във влашки земи, че чрез нея ще поставят преграда между търновския и добруджанския владетел, за да осуетят възможността за обединяване на усилията им в общата противотурска борба. Най-сетне ясно било, че чрез предаването на Дръстър в турски ръце Североизточна България щяла да бъде поставена вече под непосредствения контрол на османските поробители. Ето защо Иван Шишман отказал категорично да предостави тази най-здрава крайдунавска крепост на неприятелите. Непокорството на българския владетел било жестоко наказано. Разгневени от отказа му, този път завоевателите сами се нахвърлили върху Дръстър, овладели го и наложили властта си и над другите градове и крепости по дунавското крайбрежие.

Наскоро след това многобройната Мурадова армия обсадила за втори път Никополската крепост. За втори път защитниците на тази твърдина трябвало да напрягат сили за жестока борба с османските нашественици. Сега обаче Шишман преценил, че е безсмислено да отбива пристъпите на многочисления враг и затова поискал мир. Османските хронисти преднамерено подчертават, че сам Шишман отишъл със-

семейството си в бойния лагер на султана при Таусли (местонахождението неизвестно). Може би така те са искали да унизят в съзнанието на поколенията омразния им български владетел, който създавал толкова тежки грижи на техните султани и пълководци. Във всеки случай и след този поход българската държава запазила своята независимост, а Шишман — своя престол. Но това било вече една агонизираща държава с незначителен териториален обхват, с разорени земи, окръжена и притисната жестоко от османските завоеватели. Нейният неотменен трагичен завършък все повече приближавал.

Но ужасът на настъпващите събития и пълната безнадеждност на бъдещето не убили съпротивителните сили на българския народ в тези последни мигове на свободното му съществуване. Това проличало особено силно в героичната борба на Варненската крепост, когато тя била обсадена от отрядите на Али паша през време на похода от 1388 г. Огромната вълна от опустошения и издевателства, която заляла Североизточна България с идването на турските отряди, внесла тревога всред защитниците на Варна. Те били склонни вече да приемат без съпротива завоевателите. В лагера на Али паша се явили дори техни пратеници, за да водят преговори в този смисъл. Впоследствие обаче преминал първоначалният смут, варненци се съвзели и отказали да се покорят на неприятеля. Те трескаво започнали да се готвят, за да посрещнат турците с оръжие в ръка. Горди и недостъпни се възправили стените на здравата черноморска крепост пред турските завоеватели Не било трудно да се разбере, че варненските защитници не ще позволят на врага да се добере до тяхното гнездо. Ето защо Али паша, който се сблъскал с героичната готовност на Варна да се отбранява докрай, предпочел да отмине тази трудно превземаема твърдина. Градът запазил свободата си и не понесъл опустошителните пристъпи на развилнелите се нашественици.

Волята за съпротива не била сломена дори у жителите на ония селища в Югоизточна България, които били вече прегазени и покорени от турците. Един западен исторически източник — турската история на Йоханес Леунклавиус, в която са използувани сведения от недостигнали до нас османски хроники, съдържа данни за героичната борба на някои български селища по време на османския поход през 1388 г. Според тия данни жителите на крепостта Венчан (недалеч от Коларовград) се опълчили смело срещу произволите, които поробителите извършвали в завладените от тях области. Двама турски войни-

ци били дошли във Венчан да съберат насилствено от населението храни за нуждите на местния гарнизон. Изтерзани от непрестанните грабежи и от извършеното разорение, жителите на Венчан нападнали двамата насилници и убили единия от тях. Другият едва успял да се спаси с бягство. Тази случка стигнала веднага до знанието на османския военачалник Али паша. Той се разгневил дълбоко от дързостта на населението и побързал да нападне Венчан с многобройна войска. Турците безпощадно опустошили и разрушили селището, като пленили и отвели в робство голям брой мъже и жени.

Тежките последствия от похода на Али паша отвъд Балкана разтревожили и владетеля на Видинското царство — Шишмановия брат Иван Срацимир. В течение на всички кървави борби до 1388 г., когато турците приближавали все повече до пределите на собствените му владения, Иван Срацимир безучастно следял усилията на Търновското царство да се опази от турските нашественици. Този честолюбив видински владетел, който не се поколебал преди това — около 1371 г., да предизвика разпри с търновския цар, като му отнел Софийската област в момент, когато турците били в най-голямо настъпление, и сега не се притекъл в помощ на своя брат за прогонване на общия враг. Но той бил заставен да понесе сам известен дял от неблагоприятните последствия на турското проникване отвъд Балкана. Изглежда, че сега и той, и добруджанският владетел Иванко били принудени да признаят пълното върховенство на султана.

ГЕРОИЗМЪТ НА ТЪРНОВО

След похода си в Североизточна България османските завоеватели оставили само временно на българската държава някаква привидна независимост, тъй като възнамерявали да сломят съпротивата на сърбите и да утвърдят в техните земи своето господство. Войскови части, ръководени от Якши бег, нападнали една нощ съвсем внезапно българската пограничпа крепост Пирот. Нашествениците успели да разрушат крепостните стени, но били заставени да се оттеглят и да търсят дори убежище из планините поради съпротивата, която им оказали местните защитници. В това време с многохилядна армия султан Мурад се отправил през Пловдив, Ихтиман, Кюстендил и Кратово към вътрешността на сръбските земи. На 15 юни 1389 г. неговите войски се срещнали на Косово поле в кървав двубой с войските на балканските държави. Бойните отряди на вражеските лагери стояли настръхнали едни срещу други по

Битката на Косово поле (картина от Миколаш Алеш)

двата бряга на реката Лаба. В редовете на християнската армия участвували сръбски, босненски, български, влашки, албански, а дори и чешки бойци. В неприятелските редици наред с малоазийските емири и османски военачалници стоял и изменилият на своя народ български феодален владетел Константин Драгаш. По равното Косово поле кипнал лют бой. Захвърляни с ярост, безчислените копия се забивали в телата на бойците. Летели стрели и тежки боздугани, кръстосали се мечове и криви ятагани. Под копитата на разпенените коне гинели недоубитите войници. Трудно можело да се разбере на чия страна натежавало бойното щастие. По едно време станало ясно, че християнската армия все повече надделявала в усилията си да разбие и отблъсне враговете. Но едно неочаквано събитие изменило изцяло хода на битката. В шатрата на турския султан успял да се вмъкне внезапно сърбинът Милош Обилич. Той пробол османския господар с ножа си, като се надявал, че по този начин ще внесе смут във вражеските редове. Получило се обаче тъкмо противното. Ожесточени от това посегателство над владетеля им, турските войски се хвърлили в неудържимо настъпление и нанесли поражение на хри-

стиянските войски. Сръбският княз Лазар и други военачалници били пленени и обезглавени като изкупителна жертва заради убийството на Мурад. Останали без своите вождове, обезсърчени от злополучния за тях ход на Косовската битка, християнските отряди се разпръснали. Турските завоеватели нахлули в сръбски земи, разграбили ги и заставили Сърбия да стане тяхна васална държава и да изпраща при нужда помощни отряди на султана.

Косовската битка решила до голяма степен съдбата на балканските народи, които вече десетилетия наред водели борба за отблъсване на османските нашественици. В кървавото сражение на Косово поле фактически бил сломен един от най-сериозните опити на балканските народи да действуват с обединени сили срещу азиатските завоеватели.

След жестоката разправа със сърбите османските турци насочили вниманието си към влашките земи. Новият султан Баязид I (1389—1402 г.) с прозвище „Светкавицата" бил още по-упорит от предшественика си в своята завоевателна политика. Той незабавно се нахвърлил върху влашкия владетел Мирчо и въпреки енергичния му отпор успял да го разбие през 1391 г. В 1392 г. в турски ръце паднал и градът Скопие, който станал опорен пункт на турската власт в Македония. За да се държи в покорство местното население, в Скопие били преселени от Мала Азия и от европейските османски владения множество турци с жените и децата им. Пак през 1392 г. турски орди нахлули в южните унгарски земи и опустошили всичко по пътя си. Все по-ясно проличавали намеренията на османските завоеватели да продължат неограничено териториалното си разширение далеч на северозапад. Преди това обаче им предстояло да утвърдят здраво властта си на Балканския полуостров, като сломят окончателно съпротивата на балканските народи. Сега вече настъпвали съдбоносни мигове за българската държава. Обкръжена от османски владения, от васали на турците, които с нищо не можели да я подпомогнат, поставена под непосредствения надзор на поробителите чрез овладяната от тях крепост Дръстър, България вече не можела да разчита сериозно на ничия външна помощ. Но оставен сам на собствените си сили, изправен пред неминуема гибел, българският народ не дочакал своите поробители с примирение и покорство. В отчаяна борба той отстоявал свободата едва ли не на всяко кътче от своята родна земя. Съзирайки неизбежния край на своята държава, Иван Шишман направил последен опит да намери политически съюзници срещу османските тур-

ци. Насърчен от поражението, което унгарският крал Сигизмунд нанесъл при Браничево на турските войски и на сръбските отряди, доведени в помощ на турците по силата на сръбския васалитет, Иван Шишман потърсил сближение с маджарите. По всяка вероятност са били водени и тайни преговори, в които българският цар се е обвързал с много сериозни обещания към маджарския владетел, за да получи от него желаната помощ срещу турците. Тези опити на Иван Шишман не останали скрити за османските поробители. Те били изтълкувани от тях като нарушение на васалните задължения, които Иван Шишман бил поел към османската държава. Това било вече достатъчен повод за турците да нападнат отново България и да унищожат остатъците от нейната независимост.

Историческите източници от тази епоха единодушно твърдят, че османските турци неочаквано се нахвърлили на българската държава през 1393 г. Турските гарнизони, съсредоточени в Дръстър и неговата област, бързо се насочили към българския престолен град. Многобройни войски, предвождани от Баязидовия син Челеби, се появили пред стените на Търновската крепост. За втори път вече османските завоеватели обграждали стръмните склонове на Царевец и Трапезица, за втори път планинските долини, прорязани от спокойните извивки на Янтра, заехтели от тропота на спахийските жребци и от проточения напев на мюсюлманските молитви. Започнала продължителна обсада. Подир Челеби пред Търново се явил с войски самият султан Баязид. Търновските защитници се държали храбро и не допускали неприятелите да овладеят крепостта. Тяхната мъжествена отбрана разярила до крайна степен нашествениците. Като не помогнала силата на оръжието, турският вожд отправил заплахи към търновското население, за да сломи упорството му. „Той се заканваше с огън да ги изгори, отбелязва един очевидец, заплашваше на части да ги съсече и да ги предаде на друга насилствена смърт, ако останат все така непокорни.“ Нито един източник от това време не ни съобщава обстоятелствата, при които героичният престолен град е бил заставен да сложи оръжие. Единственият красноречив и най-подробен извор на тези кървави събития — „Похвалното слово за Патриарх Евтимий“, написано от бележития български книжовник Григорий Цамблак, съобщава, че турците след ожесточена обсада успели да покорят Търново, но „не със своята сила, а поради потайните божи съдби“. Може би с този загадъчен израз Цамблак намеква за някаква хитрост, която завоевателите са употребили в безсилието си да се справят с

непревземаемата крепост. В случая е по-важно обстоятелството, че Търново е устояло докрай в мъжествена самоотбрана и не преклонило глава пред турското оръжие. Във време на обсадата последният български цар бил вън от столицата, може би пак с намерение да води борба при закрилата на по-голямата и по-здрава никополска крепост.

И така на 17 юли 1393 г. завоевателите проникнали зад стените на търновската твърдина. С настървение азиатските войници се впуснали да грабят богатствата на престолния град. Религиозният фанатизъм на поробителите към презрените покорени „неверници" се излял с пълна сила в извършените от тях стотици посегателства над религиозните обряди и молитвени домове в българската столица. Григорий Цамблак с възмущение бележи, че турците прогонили свещенослужителите от църквите и поставили на тяхно място „безсрамни люде". „В ръцете на чужденците попадна кивотът[1] на завета, а тайнствата те хвърлиха на кучетата" — добавя със скръб книжовникът.

Освирепелите завоеватели не прекратили с това изстъпленията си над гордото търновско население, което дръзнало да им окаже такава продължителна съпротива. Оставеният от Баязид управител на града искал да изтръгне със сила волята за борба у този свободолюбив народ, като го лиши от ръководители, като всее ужас, страх и покруса. Затова той наредил да бъдат повикани в един от търновските храмове 110 души боляри и търновски първенци, давайки вид, че желае да се посъветва с тях по някои важни въпроси. Без да подозират някакво коварство, призованите се събрали на уреченото място. Тогава омразният чужд господар на града извършил нещо, разказът за което според Цамблак кара човешкият език да се свива и трепет да обземе костите. Беззащитните първенци били неочаквано обградени от палачите на турския управител и изклани всред самия храм. Макар и неподготвени, те с достойнство посрещнали ужасната смърт и по думите на Григорий Цамблак „вкупом се представиха пред мъчителя и го заплюха". След това чудовищно злодеяние телата на мъчениците били захвърлени на открито и изложени на поругание.

В страшните дни, когато турските завоеватели безпощадно беснеели в Търново, населението запазило бодър дух и упование, насърчавано и напътвано от последния български патриарх Евтимий. Този даровит книжовник и предан на народа

[1] В преносен смисъл християнската вяра. — от автора.

духовен ръководител проявил изумителна морална сила в най-тежките моменти. Неуморно, всеотдайно и с пълно презрение към смъртта или изпитанията патриарх Евтимий поддържал мъжеството на изтерзаното търновско население. Григорий Цамблак ни е оставил ярка, изразителна и вълнуваща характеристика за народополезната дейност на последния български патриарх в дните след падането на Търново под турска власт. „Той назидаваше — пише Цамблак за своя любим учител, — утешаваше, повдигаше изпадналите, простираше ръка на ония, които се бяха препънали . . ., подкрепяше готовите да паднат, възхваляваше ония, които се бореха, и ги подтикваше към мъжество . . ."

Турските господари на Търново се побояли от смелия български ръководител. Те доловили, че неговото мъжество поддържа борческия дух на търновци. Затова замислили да го унищожат. Нахвърлили се върху него войниците на завоевателя. Повели го към градската стена, за да го посекат. С гордо вдигната глава, с ведро чело и с непоколебима твърдост вървял към смъртта патриарх Евтимий. Застанал пред турския управител на града, той хладнокръвно го упрекнал, че е закъснял с наказанието си. „Пастирът трябваше да бъде пренесен в жертва преди своите питомци" — се провикнал доблестният народен деятел и с пълно спокойствие сложил главата си под меча на палача. Изумен от неговата непоколебима воля и пренебрежение към смъртта, палачът не можал да стовари острието на своето оръжие върху главата на патриарха. Враговете били поразени от достойното му държание и не посмели да го погубят. Затова пък скоро те побързали да го изпратят на заточение заедно с множество най-изтъкнати търновски граждани, които трябвало да бъдат изселени в далечни краища.

Принудителното изселване било още едно средство за поробителите да смажат свободолюбивите стремежи на угнетеното население и неговата жажда за борба.

Печално се проточило шествието на изселниците по живописните улици на старо Търново. Дълбока горест смазвала сърцата на търновските жители. Чада се откъсвали завинаги от бащите си, братя се разделяли с братята си, всеки оставял в родния си град близки, скъпи хора. Горчиви вопли, сърцераздирателни ридания се носели над потъналото в скръб селище. Начело на тази скръбна върволица от прокудени хора вървял патриарх Евтимий. Зрелището било толкова тъжно, че по думите на Григорий Цамблак то извиквало сълзи „дори у самия

камък на онзи град". „Дни на плач бяха ония дни" — добавя покъртеният книжовник.

Върховно страдание обзело тия измъчени хора, когато настъпил моментът да се разделят с патриарх Евтимий. Той трябвало да се отправи към мястото на своето заточение, а останалите изселници — към далечни чужди краища. Злощастните бездомници, изтръгнати от родните им огнища, чувствували, че раздялата с патриарх Евтимий е раздяла с родната страна, че с нея изчезва и последното упование за избавление и последните искрици на воля за борба срещу поробителите. „Що прочее, е по-горчиво от преселението, пише Цамблак, и по-жалостно от разлъката със сродници, когато споменът за отечеството и за своите като жило винаги пробожда сърцето?" Докосвайки се за последен път до своя ръководител, търновските изселници обливали със сълзи десницата му, назовавали го свой учител и баща, благославяли го. Величествен в скръбта си, понесъл мъката на своя поробен народ и загиваща държава, последният български патриарх намерил сили да ободрява множеството. До последния миг той им внушавал да не изменят на своя род и отечество, дори и в ония непознати чужди земи, където ги изпращали поробителите. Патриарх Евтимий завършил живота си, заточен навярно в Бачковския манастир, където прекарал в упорит книжовен труд.

След като наложили властта си над българската столица, османските завоеватели обсадили Никополската крепост. Тук се отбранявал цар Иван Шишман. Не издържала в съпротивата си тази стара крепост. Бойците ѝ били сломени и заставени да отворят вратите ѝ пред неприятеля. Тук били пленени самият Шишман и един от синовете му Александър. Българският владетел завършил живота си в плен у турците вероятно през 1395 година. Александър склонил да приеме исляма и бил назначен за управител на област в Анадол с център Самсун, а впоследствие станал управител на Смирненската област. Като него постъпили и мнозина представители на българската феодална аристокрация, за да запазят привилегированото си положение. Един книжовник от това време — видинският митрополит Йоасаф, отбелязва, че мнозина от тях приели мюсюлманската религия било поради страх пред завоевателите, било от користни подбуди, за да си обезпечат богатството. След като влязъл в средите на турската феодална класа, Александър Шишман станал ревностен защитник на нейните интереси. През 1417 г. той бил изпратен

Патриарх Евтимий се разделя с търновското население (картина от Б. Денев)

да потуши голямото селско въстание на Бьорклюдже Мустафа в областта Айдън (Мала Азия) и погинал в борба с разбунтуваните селяни. Поведението на Александър Шишман е много типичен пример за изменническото поведение на част от българските феодали по време на турското нашествие.

ПОСЛЕДНА СЪПРОТИВА

С покоряването на Търново все още не било унищожено съществуването на Търновското българско царство. Османските завоеватели трябвало да водят дълги кръвопролитни борби, за да надвият мъжествената съпротива на българското население от незавоюваните области. За съжаление до нас не са достигнали почти никакви писмени данни за тези последни борби в погиващата вече българска държава. Но тук-там някое кратко известие или някое историческо предание бележат кървавия път на завоевателите. В тях се

долавя и далечният отзвук от упоритата съпротива на българския народ в последните мигове от неговия свободен живот. В такава съпротива отстоявал своята независимост градът Плевен. Според Евлия Челеби. Плевен бил съсипан след завоеванието. А известно е, че турците постъпвали така най-вече със селища, които упорито отказвали да се предадат на завоевателите. Една местна легенда разказва дори, че самият Иван Шишман намерил убежище в Кайлъшката крепост до Плевен, след като бил разбит от турците при опит да премине във Влашко и да потърси помощта на влашкия войвода. Изключителна твърдост в борбата със завоевателите проявили и защитниците на крепостта Ловеч. Едно предание разказва, че турските бойци се нахвърлили с ожесточение върху гордата твърдина. Всичките им опити да я овладеят останали напразни. Затова те били принудени да поведат преговори с войводата на крепостта Станко, известен с прозвището Кусам. В резултат на тия преговори Ловеч останал в положението на васален град, който признал върховенството на султана, без да изгуби напълно своята самостоятелност. Населението му било длъжно да плаща на османската държава ежегодно поголовния данък джизие и да дава войници за помощните корпуси във време на война. Завоевателите дали на града официален ферман в потвърждение на това, че правдините на този град ще бъдат зачитани от турската власт.

Упорито се съпротивлявало населението и от Ботевградския край. Върху една скала край ботевградското село Боженица бе намерен надпис от времето на един местен управител при последния български цар. „Аз, севаст Огнен, гласи надписът, бях кефалия[1] при цар Шишмана и много зло патих. В това време турците воюваха. Аз държах за вярата на цар Шишмана.“ От тези прости и кратки слова, които вековете са пощадили върху осамотената скала, долита ехото на мъжествената борба, която водил народът от този край против османските завоеватели. Подобно на севаст Огнен в кървавия двубой с турците участвували и други български сановници. Някои от тях погинали в борбата. В синодика на българската църква се възславя паметта на протокилийника[2] Приязд, на войводата Балдю, които „бяха убити за вярата на своя господар“. „На Семир, Йончо, Добромир,

[1] Кефалия — административен и военен управител на град или област в средновековната българска държава.

[2] Протокилийник — най-висш сановник при двора на владетеля или патриарха.

Иванша, продължава синодикът, и на всички, които заедно с тях проявиха мъжество против безбожните турци и пролякха кръвта си за православната християнска вяра, вечна им памет!" Къде и кога са се сражавали тези непознати нам доблестни мъже, не би могло да се каже. Но тяхната саможертва е още един принос в юначната борба на българския народ срещу османските завоеватели.

Отчаян отпор са срещнали турците и при планинската крепост Вратица, недалеч от град Враца. Според преданието отбраната на крепостта и на близкия проход „Вратцата" ръководил един от местните феодали — Радан войвода. Той укрепил прохода и дълго време успявал да отблъсне всички нападения на настъпващите турски войски. Като видял, че не ще може да удържи повече бесния им напор, Радан войвода сам убил дъщеря си върху една от скалите на прохода, за да не падне във вражи ръце. Той потърсил убежище в планината, за да продължи оттам борбата с нашествениците. Покъсно Радан войвода загинал в битка с турците някъде около София. Това предание, което в основата си отразява действителни събития около героичната отбрана на местното население, съдържа и един твърде указателен факт. При идването на турците във Враца врачанските боляри побързали да приемат исляма. Един от тях дори дал дъщеря си за жена на Шериф ага — покорителят на градската крепост. И сега, както в повечето случаи, феодалната аристокрация търсела примирение и съглашателство с турците, докато народът отстоявал докрай свободата на своята страна.

Възпоминания за люти битки със завоевателите във Врачанския край са останали и в топонимията на този край. Така например Врачанското поле заедно с планината се наричало в миналото Пусто Загоре, поради това че било опустошено от турците през XIV в. по време на сраженията им с местното население.

Твърде много предания за съпротивата на народа срещу турските поробители при тяхното проникване в нашите земи са запазени в Искърския пролом. И до днес при гара Лютиброд, Врачанско, личат следите от старинно укрепление, което носи името Коритенград. Тия развалини се свързват с последните кървави сражения, които водил в този край Иван Шишман след падането на Търново. Претърпял поражение, Шишман бродел и се укривал из близките пещери по десния бряг на Искър, които населението и досега нарича „Шишманови дупки". Все с борби против турските завоеватели се

свързва и името на манастира „Черепиш“, наречен така поради това, че околността му била осеяна с черепите на погиналите в битка с турците по време на турското нашествие.

Местните легенди из района на Искърското дефиле споменават за упоритата борба, която са водили срещу завоевателите много от тукашните градища и крепости.

Не едно историческо народно предание възвеличава последните мъжествени усилия на Иван Шишман да сразя турците дори след трагичния край на българската столица. Много от тия предания разказват за кървави битки на Иван Шишман в Софийско и Самоковско. Едва ли може да се вярва, че те отразяват точно действителни събития, тъй като от писмените исторически източници е известно, че цар Иван Шишман е бил заловен от турците в Никополската крепост и починал в плен. Преданията обаче пазят спомена за сетните героични борби на българския народ, който не преклонил глава пред завоевателите дори тогава, когато българските земи на север от Стара планина били окончателно завладени от османските завоеватели.

Според едно от тия народни предания Шишман се отбранявал срещу турците след падането на Търново в крепостта Урвич, над селото Кокаляне, Софийско, където и до днес стърчат развалините на крепостните стени. Преданието е старинно и отразява далечен спомен за действителни борби на населението в Софийския край срещу турците. То е предадено и от отец Паисий в неговата „История славяноболгарская“.

Юначната съпрстива на народа ни при окончателното погиване на българската държава е възпята в една от най-хубавите исторически народни песни. Чрез тази песен столетия наред народът ни е пазел жив спомена за борците, които доблестно и твърдо отбранявали земята си и нейната свобода от турските завоеватели. С обич и възторг се нижат красивите слова на старинната песен:

Откога се е, мила моя майно ле, зора зазорила,
оттогаз се е, мила моя майно ле, войска провървяла:
кон до коня, мила моя майно ле, юнак до юнака,
кон до коня, мила моя майно ле, байрак до байрака;
. . . . . .
сабите им, мила моя майно ле, като ясно слънце.
. . . . . .

дрехите им, мила моя майно ле, като тъмна мъгла,
. . . . . : : :
калпаци им, мила моя майно ле, като тъмен пушек;

като вървят, мила моя майно ле, през гора зелена,
байрак носят, мила моя майно ле, с асланов[1] образ,
огън святка, мила моя майно ле, от добри катани[2]:
Кат препускат, мила моя майно ле, силен буен вятър,
дето стъпят, мила моя майно ле, кладенчета правят,
дето стъпят, мила моя майно ле, калдъръмите къртят,
де кого си, мала моя майно ле, стигнат и па срещнат,
се си питат, мила моя майно ле, за Софийско поле;
отишли са,мила моя майно ле, на Софийско поле,
бой да правят, мила моя майно ле, за българско име
. . . . . : : :
Сам ги води, мала моя майно ле, сам цар Иван Шишман . . ."

Според някои предания последният български владетел водил ожесточени сражения с турците недалеч от Самоков, в местността „Цареви кладенци". Турски отряди нападнали българските бойци. Не се обезсърчили войниците на Шишман и повели борба с азиатските нашественици. Подкрепени от околните български крепости, които също се съпротивлявали, те седем години отбивали ожесточените пристъпи на завоевателите. Най-сетне турският военачалник Али паша си пробил път през ихтиманските клисури и ударил българите в тил. Българските войници били заставени да се отдръпнат на левия бряг на р. Искър. Сам цар Иван Шишман се хвърлил срещу вражеските редици. Пламнала кръвопролитна битка, в която бил тежко ранен българският владетел. Неприятелите все пак били заставени да отстъпят. Иван Шишман се прибрал в близката крепост на болярина Досю. Българските войски решили да се оттеглят към Доспейския балкан и за да заблудят турците, си послужили с хитрост. Напускайки Досювата крепост, те направили църковното клепало да тропа само от тласъка на течаща вода. До него бил поставен барабан, който също биел, блъскан от водата. Дочувайки неспирните звуци на клепалото и барабана, турците мислели, че българските бойци в крепостта имат някакъв празник. Напразно те ги очаквали за сражение в про-

[1] Асларов — лъвски.
[2] Катан — едър кон.

дължение на няколко дни. Когато разбрали измамата, българите били вече далеч и събирали силите си за нов отпор срещу османските завоеватели...

Всички тези предания и народни песни говорят за това, че след покоряването на почти цяла Северна България българският народ не преставал да води борба против турските поробители и ги заставил да воюват и да изтощават силите си в непрестанни сражения.

Едновременно с покоряването на Търновското царство турците наложили властта си и над добруджанските владения на Иванко. И тук завоевателите срещнали сериозната съпротива на местното население. Такава съпротива оказа-

Цар Иван Шишман отива с войските си срещу турските нашественици (Графична творба от Миколаш Алеш)

ла например крепостта Мангалия. Евлия Челеби разказва в пътеписите си, че завоевателят на Мангалия се натъкнал на големи затруднения при завземането му. Няма съмнение, че затрудненията се дължели на енергичната отбрана на населението. Наказанието за такава дързост е било обичайното наказание, което турците налагали в подобни случаи — стените на крепостта били сринати до основи. Възпоминание за съпротивата на населението в добруджанските земи е запазено в една легенда за Балчик. Според легендата при настъплението завоевателите заловили четиридесет хубави балчишки девойки и ги затворили в крепостта „Гелярето" или „Кърк къз капусу"[1], за да ги заставят да се потурчат. Достойните българки решили да умрат, но да не изменят на своя народ. Те навързали косите си една за друга и вкупом се хвърлили в морето.

Същата година, когато паднало Търновското царство, някои от балканските владетели направили нов опит да обединят усилията си за обща борба против турците. В Сер повели преговори за сключване на противотурски съюз византийският император Мануил II и турските васали — сръбският княз Стефан Лазаревич и българският феодален владетел Константин Драгаш. Но и този опит, както и много други подобни опити, пропаднал поради неискреността в отношенията между балканските владетели, поради тяхната непоследователност и егоистична загриженост за собствените си политически и класови интереси. Между това турците продължили настъплението си за пълно покоряване на балканските страни. С многобройна армия султан Баязид нахлул във влашки земи през 1395 г., където отново срещнал енергичния отпор на влашкия войвода Мирчо. В този поход участвували на страната на турците и феодалите в Македония Константин Драгаш и Крали Марко. Бойците на двете враждебни страни се сблъскали в кърваво сражение при Ровине. Двубоят бил жесток и безпощаден: „Такова безбройно множество копия бе преломено — разказа анонимната „Българска хроника". Не можеше да се вижда въздухът от множеството стрели. Там тече кървава река от многобройните човешки трупове..." Не един път се огънали бойните редове на турските отряди под пристъпите на влашките бойци. При все това войската на влашкия войвода претърпяла поражение. В разгара на тази битка загинали Константин Драгаш и Крали Марко. Око-

[1] Кърк къз капусу — врата на четиридесетте девойки .

ло името на Крали Марко възникнали впоследствие народни песни и приказки. В тях този български феодален владетел, който се покорил без съпротива на турците и ги подпомагал дори в техните походи за поробването на балканските народи, е представен като борец срещу турските завоеватели. Приписва му се вълшебна сила, възвеличават се юначните му подвизи в борбата срещу османските поробители. В епоса за Крали Марко, който не отразява достоверно действителния образ на прилепския феодален господар, е възпята в същност борческата сила на българския народ.

След гибелта на Константин Драгаш и Крали Марко в техните владения окончателно се утвърдила турската феодална власт. Унищожаването на тяхната независимост не било постигнато така лесно. И тук завоевателите трябвало да се справят със съпротивата на народните маси. Много типичен пример за тази съпротива ни разкриват някои стари предания за покоряването на Горноджумайския край (сега Благоевградско). В едно от тях се разказва, че когато навлезли в този край, османските завоеватели срещнали сериозния отпор на тукашното население в местността „Баалар баши", северно от днешния Благоевград. Няколко пъти турците се опитвали да смажат този отпор, но били отблъсквани, като понасяли тежки загуби.

Падането на Търновското царство, поражението, което претърпяло Влашко, и честите нахлувания на турците в унгарски земи внесли смут в средноевропейските държави. Управляващите среди в Унгария замислили да организират кръстоносен поход срещу турците. През лятото на 1396 г. унгарският крал Сигизмунд повел шестдесетхилядна армия към балканските земи с намерение да воюва с турските завоеватели и да ги прогони. В редовете на тази многобройна войска участвували не само маджари, но и западни рицари, най-вече французи. Появата на западни бойци в момент, когато балканските държави стояли вече пред своята гибел, развълнувала поробените народи, събудила волята им за борба. Тежковъоръжените рицарски отряди се разположили пред стените на Видинската крепост. Тук пребивавал турски гарнизон. Васал на турците и поставен в тежка зависимост от тях, владетелят на Видинското царство Иван Срацимир бил задължен да понася присъствието на турски войскови части в най-големите крепости на своите земи. Идването на Сигизмундовите войски разкривало пред него благоприятни възможности да отхвърли с тяхна помощ тази зависимост.

Ето защо Иван Срацимир разтворил дружелюбно пред кръстоносците вратите на Видинската крепост, като им предал в плен и целия местен турски гарнизон. Турските войскови части в дунавската крепост Рахово се опитали да окажат съпротива на многобройната западна армия. И тук обаче българското население, което очаквало помощта на тази армия, за да прогони турците, съдействувало на рицарските отряди да влязат в крепостта и да пленят пребиваващите там турски войници. Оттук войските на Сигизмунд, в чиито редове се влели и български бойци заедно с видинския владетел Иван Срацимир, и влашки отряди начело с войводата Мирчо, се впуснали по дунавското крайбрежие до Никополската крепост. Тук те се сблъскали с никополския турски гарнизон, а след това и със значителната армия на Баязид, която се явила незабавно, за да посрещне многохилядните войски на Сигизмунд. „Настана голямо сражение, кръвопролития и гибел на множество началници и войни, разказва неизвестният автор на „Българската хроника". — Потъмня небесният въздух от множеството стрели и копия подобно на плява, издигната от вятъра. Земята затътна и екна като от голям шум поради множеството копия и щитове и падането на коне и люде . . ."

Упорито се сражавали войниците на християнските страни срещу ожесточените азиатски пълчища. Но бойното щастие изменило на ония, които с истинско въодушевление водели борба за избавлението на балканските народи от турските поробители. Те претърпели тежко поражение. Разпръснали се многобройните отряди. Зачерняло полето от труповете на погиналите. Скръбно се проточили редиците на хиляди християнски пленници, отвеждани в лагера на победителите. Много от бойците се издавили в дунавските води. Сам Сигизмунд и неговите сановници едвам успели да се спасят с кораби, които по Дунав и Черно море ги отвели в Цариград. Пленените бойци били изклани по заповед на Баязид. В тази жестока сеч погинали хиляди хора само в течение на един ден. Между малцината пощадени християнски вождове бил и Иван Срацимир. Веднага след никополското сражение османските завоеватели наложили окончателно господството си и над Видинското царство (1396 г.). С това всички български земи напълно загубили свободата си. Видинският владетел бил отведен в плен, където вероятно завършил живота си.

Героичната съпротива, която турците срещнали навсякъде при овладяването на българските земи на север от

Балкана, възбуждала тяхното извънмерно ожесточение. Затова те и тук безпощадно разорявали и опустошавали цветущи селища, крепости, плодородни полета. „Турците, отбелязва византийският историк Дука, отиват пеш чак до Дунав, за да поробят християните. С десетки хиляди души те нахлуват в някоя провинция, идват там като разбойници и се оттеглят, щом я оплячкосат..." След всяка битка, при всяка опустошителна обиколка на покорените области турските отряди отвличали в робство стотици, хиляди българи. В края на XIV в. султанските сараи били препълнени с роби и робини от различните балкански земи, в това число и от България. Робите и робините блестели с красотата си „по-ярко и от слънцето". Те били принудени да понасят непрестанно поругание над честта си и човешкото си достойнство.

И в новозавоюваните севернобългарски земи османските турци не престанали да настаняват свои поселници. Най-голям брой колонисти заели областта Делиорман.

Волята за свобода, жаждата за борба срещу турските завоеватели не били сломени у българския народ дори след като престанала да съществува самостоятелна българска държава. Само няколко години след падането на България избухнало въстание в Темско-Тимошката област, насочено срещу турската феодална власт, която вече се утвърдила навред из българските земи. Въстаническото движение оглавили Фружин — син на последния български цар Иван Шишман, и Константин — син на видинския владетел Иван Срацимир. След трагичния край на Търново и след пленяването на Иван Шишман Фружин потърсил убежище във Видин. При покоряването на Видинското царство от турците Шишмановият син се приютил в Унгария. Останал на служба у маджарите, той получил от тях феодално владение. Не веднаж Фружин участвувал в сражения срещу турците и в различни опити за организиране на политически съюзи против тях. Срацимировият син Константин прекарал също в изгнание дълги години — отначало в Унгария, а после при двора на сръбския княз Стефан Лазаревич. В началото на XV в. османската държава изпаднала в тежки затруднения. Азиатските й владения били прегазени от монголски пълчища, предвождани от Тимурленг (Тамерлан). В 1402 г. Тимурленг нанесъл унищожително поражение на турските войски при Ангора и взел в плен дори самия султан Баязид. Пламнали кървави стълкновения между Баязидовите синове, жадни да овладеят властта и престола. Борещите се султански

синове превърнали анадолските и особено европейските владения на Империята в бойно поле, където безнаказано вилнеели техните отряди, и изливали гнева си към своите съперници върху местното население. Твърде красноречиво свидетелство за страданията на това население по време на турските междуособици привежда византийският хронист Дука. Баязидовият син Муса, който воювал ожесточено в балканските земи с брат си Сюлейман, най-сетне успял да го унищожи. За да даде вид, че желае да накаже ония, които убили брат му и които били заловени в едно одринско село, Муса, известен в нашите народни песни с прозвището Муса Кеседжия, се нахвърлил жестоко върху това село. Той наредил да съберат всички селяни, да ги държат заедно с жените и децата им и да ги затворят в колибите им. „И деца, и родители, и роднини заедно с колибите и цялото село, разказва Дука, били изгорени и обърнати в пепел." Такива изстъпления разпалвали още повече ненавистта на поробеното население срещу османските завоеватели. Израз на тази ненавист и на несломения копнеж за свободен живот е било и въстанието, ръководено от Константин и Фружин. Не случайно потомците на последните български владетели са избрали такъв момент за обявяване на въстанието. Без съмнение те са разчитали на това, че вътрешните усложнения в османската държава поглъщат твърде много вниманието на управляващите среди и турците не ще имат възможност да окажат на въстаналите никакво противодействие. Но пламъкът на Темско-Тимошкото въстание не можал да обхване повече области. Турските управници, загрижени за трайното утвърждаване на своята власт в балканските страни, незабавно изпратили войски срещу непокорното българско население и смазали въстанието преди още то да е получило по-широк обхват. От някои недостатъчно потвърдени исторически известия се знае, че приблизително по същото време, когато пламнало Темско-Тимошкото въстание, се вдигнало на борба и населението в Стара Загора и нейната околност. Очевидно вътрешните затруднения на османската държава са предизвикали вълнения всред поробения български народ и са разпалили неговата воля за съпротива срещу турската феодална власт. Но и тия последни съпротивителни опити на народа ни останали само отчаяни борчески усилия без никакъв резултат. В помощ на въстаналите не се притекла никоя от ония балкански държави, които все още съхранявали известна политическа независимост.

Според едно предание, което в общи черти се потвърждава и от сведенията на османския пътешественик Евлия Челеби, все през XV в. турските поробители положили усилия да унищожат окончателно остатъците от известна независимост на Ловешката крепост. Както видяхме, след гибелта на Търново тази крепост преминала под върховната власт на султана, без да изгуби напълно своята самостоятелност. Сега били изпратени войски начело със Синан паша. Пред крепостните стени пламнало кръвопролитно сражение. Българските защитници се оттеглили в крепостта, затворили здраво крепостните врати и се приготвили за дълга отбрана. Те набучили на копие турския ферман, който обезпечавал зачитането на техните правдини. Така те искали да подчертаят вероломството и произвола на завоевателите. Доблестните защитници на Ловеч се отбранявали мъжествено. Но предателството на местните боляри улеснило турците да открият подземния път, който свързвал крепостта с близката река и по който обсадените се снабдявали с вода. Лишен от водоизточници, Ловеч трябвало да отстъпи. Виждайки гибелта на крепостта, нейният войвода Кусам и най-близките му другари се спуснали с въжета от крепостните стени и станали хайдути. Дълго време те бродили из тия краища и отмъщавали на турските насилници. Една местна народна песен пази спомена за смелия Кусам, който поел пътя на хайдушката борба:

Тук ходи Кусам войвода
с триста души юнаци,
да коли турци, потурнаци.

С окончателното покоряване на свободолюбивия Ловеч изчезнало и последното гнездо на свободен живот.

Над българските земи надвиснало за няколко века тежкото бреме на турското владичество, гнетът на османските феодали.

*
* *

В течение на близо половин столетие българският народ мъжествено и героично бранил свободата си от настъпващите турски завоеватели. Буржоазните историци обикновено представят завладяването на българските земи от турците като поредица от непрекъснати бойни успехи и лесно завоювани победи. В същност турските нашественици са били принудени да водят упорита и кръвопролитна борба за всяка педя земя, за всяко селище, за всяка област. Навсякъде ги посре-

щал отпорът на населението, което, макар и неподготвено понякога, се изправяло срещу тях с непоколебима готовност за саможертва. Много често завоевателите са били заставени да пробиват преградата на народната съпротива не чрез силата на своето оръжие, а чрез хитрост и коварство. Най-голям дял от борбата против турските нашественици изнесли българските селяни, които най-тежко понасяли трагичните последици от проникването на османските турци в България. Върху нивите и беззащитните села на тези неуморни труженици се изливала най-често яростта на нашествениците. Техните бедни огнища били най-много изложени на изстъпленията на завоевателя и заливани с кръвта на мъченически погиналите техни жени и деца. Затова селяните първи се притичали в редовете на защитниците от близките крепости или без колебание тръгвали да се сражават с неприятелите, като се нахвърляли върху тях, въоръжени само със своите мотики и овчарски криваци.

Българският народ отбранявал доблестно земята си от чуждите поробители дори тогава, когато борбата била безнадеждна, когато липсвали всякакви изгледи за успех. Смелите защитници без страх заставали срещу сигурната смърт, окриляни от обичта към родната земя и от волята за опазване на нейната свобода. Из плодородните полета на Тракия, посърнали и погазени от стихията на вражеското нашествие, из непристъпните пазви на родопските планини, по бойниците на гордите черноморски или крайдунавски крепости, из равнините и планинските простори на вардарска Македония — навред срещу османските завоеватели изправял чиличените си плещи българският народ, готов да пази своята независимост до последен дъх, до последна капка кръв. Не един път героичните защитници на българската земя спирали устрема на страшната спахийска конница и пречупвали дързостта на еничерските бойни отряди. Пред стените на десетки крепости, като Ямбол, София, Варна, Никопол, Битоля, Зареница, Раковица и др., османските завоеватели познали желязната съпротивителна сила на българския народ. В не една битка те търпели тежки поражения и оръжието им било преломявано под напора на въодушевените български бойци. По бойните полета погинали хиляди османски войници, пожертвувани заради завоевателните стремежи и жаждата за обогатяване на техните султани и феодални владетели.

И ако все пак османските нашественици успели да завземат българските земи и да наложат господството на тур-

ската феодална власт над тях, това те постигнали не поради превъзходството на своето оръжие или поради покорството на българския народ. Те овладели България и всички балкански земи, улеснени от феодалната раздробеност на балканските държави, които не съумели своевременно да им противопоставят здрав, организиран отпор. В стремежа си да осъществят свои твърде ограничени политически цели балканските владетели не преставали да се нахвърлят едни срещу други във взаимни изтощителни борби и да призовават на помощ в тия борби турците за съюзници. В самия процес на турското завоевание повечето от българските феодални владетели подобно на всички балкански феодали тръгнали по пътя на отстъпки и дори съглашателство с османските господари. За да запазят властта си и класовите си привилегии, те вършели истинско предателство спрямо интересите на народа, който проливал кръвта си в мъжествена отбрана на родната земя. Едни от тях, като Крали Марко и Константин Драгаш, станали турски васали и помагали на завоевателите да смазват съпротивата на балканските народи. Други пък подобно на Шишмановия син Александър приели исляма и изцяло се влели в редовете на османската феодална класа. Трети срещу заслуги и преданост към османските завоеватели останали на тяхна служба, без да се помюсюлманчват, получили феодални владения и станали ревностни крепители на османския феодален режим. В турските архиви на Държавната библиотека „Васил Коларов" — София, неотдавна се откриха турски регистри от началото на XV в., в които са списани феодалните владения на мнозина българи, приели да изпълняват задълженията на османските феодали и да пазят интересите на османската поземлена аристокрация и на османската държава.

Само упоритата и доблестна борба на българските народни маси превърнала османското завоевание в поредица от кръвопролитни битки с тежки загуби за поробителите.

Налагането на турската феодална власт не смазало борческия устрем на българския народ, жаждата му за свободен живот, копнежа му за премахване на турския феодален ред. Споменът за героичните усилия и саможертвата на онія, които отбранявали българската земя по време на турското нашествие, живеел в песните и приказките на народа през мрачните столетия на турското владичество. Чрез него българският народ пазел, утвърждавал волята си за нови борби срещу османските феодали и укрепвал вярата си в щастливото избавление от чуждото господство.

Цена 1·40 лв. — 1955 г.